

Németh András

Az életreform társadalmi gyökerei, irányzatai, kibontakozásának folyamatai

A 19. század végére Európa nyugati régiójában és az Egyesült Államokban egyre dinamikusabban kiteljesedő modern ipari társadalom – az azzal járó robbanásszerű tudományos és technikai fejlődés, és az annak nyomán bekövetkező életmódbeli változások – nem csupán a haladás és a töretlen fejlődés biztos tudatát erősítették meg, hanem ezzel párhuzamosan megteremtették a korszak művészeti és szellemi-filozófiai áramlataiban is megfogalmazódó – és a különböző politikai-társadalmi mozgalmak révén széles körben kibontakozó – kritikáját is. A robbanásszerű iparosodás eredményeként megjelenő új életforma gyökértelessé tette a nagyvárosi embert. Egyre jobban eltávolította a természettől, szétrombolta hagyományos kapcsolatait, kötődéseit. A technika fejlődése, a termelés fokozódása, az életszínvonal állandó emelkedése sem tudta ellensúlyozni az atomizálódás, a lelki elszegényedés érzését. Az ipari munka differenciálódása, mechanikussá válása, a racionális értelem túlhangsúlyozása, az egyoldalúan célirányos gondolkodás és cselekvés komolyan veszélyeztette az egyén biológiai, lelki-szellemi létének egységét. Akadályozta individuális erőinek fejlődését, a személyes életforma megteremtésére irányuló törekvéseit. Sajátos paradoxon, hogy a gyors iparosodás nyomán jelentkező magas fokú szervezethez, a tömegtermelés gépiessége egyre jobban veszélyeztetni látszott az emberi élet természetességét, az egyén éppen hogy megtalált eredetiségét, és alkotóképességét.

Az ekkor feltűnő társadalmi reformmozgalmak egyik része politikai eszközökkel, a hatalom megragadása útján igyekezett a kívánt változásokat elérni. Ezeknek a mozgalmaknak egy másik korabeli nagy áramlata inkább az egyes emberekben, azok mentalitásában, világfelfogásában be-

következő gyökeres átalakulás árán, az emberi élet reformja útján kívánta az elengedhetetlen társadalmi változásokat kikényszeríteni. Ezek közös vonása, hogy a korszak ipari, tudományos eredményeivel, gazdasági sikertörekvéseivel szembenállók, a nagyvárosi életmód negatív hatásai elől menekülni vágyók számára kínáltak a mindennapokban megélhető új életvezetési alternatívákat. Ezeket az egyéni élet megváltoztatására törekvő különböző önreform irányzatokat tárgyalja a témával foglalkozó nemzetközi szakirodalom az életreform gyűjtőfogalom alatt. Közös jellemzőjük, hogy a társadalom jövője szempontjából kívánatosnak tartott egzisztenciális változásokat, a „természethez való visszatérés” a „természetes életmód” segítségével, az egyéni életvitel, az étkezés, a lakóhelyi környezet, az egészség megőrzésének reformja útján kívánták megvalósítani. Az életreform mozgalom tehát ezeknek – az ember és természet, ember és munka, ember és Isten – kapcsolatát a „menekülés a városból” civilizációkritikai jelszavával összekapcsoló sokszínű irányzatoknak az összességét (például kertváros építő, földreform, antialkoholista, továbbá vegetáriánus, természetgyógyászati, testkultúra mozgalmak), komplex együttesét jelentik. (Krabbe 2001, 25.)

A mozgalmak társadalmi hatása ennél is többet jelentett, miként a téma egyik neves kutatója, Wolbert jelentőségüket értékelve megállapítja „az életreform lényegében az 1900 táján kibontakozó korszakváltás koncentráltan jelentkező általános érvényű, innovációs alapjelensége”. (Wolbert 2001, 20.) Olyan 1890 és 1914 között kibontakozó nagy hatású, sokszínű kulturális és társadalmi elkötelezettség, amely a korabeli irodalomban és képzőművészetben is központi helyet foglal el, leginkább a századvég életérzését alapvetően meghatározó „Minden Egész eltörött” élményéből fakadó gyökértelenség, otthontalanság motívumra vezethető vissza.

Az életreformerek szerint a nyugati civilizációt meggyengítő kóros állapot gyógyulása az egyes emberek életének megváltoztatásával érhető el. Jól jelzi ezt a reformmozgalmak közös eleme, az önreformra, a saját élet megváltoztatására törekvő individuális igyekezet, amely az emberi testnek a korszak prűd szemérmessége és az iparosodás nyomán kibontakozó nagyfokú városiasodás életkörülményei által kialakított kényszerrek alóli felszabadítását hangsúlyozza. Az ennek nyomán kibontakozó új életforma ideális állapotát ezek a romantikus ihletésű individuális „önreform” utópiák az emberiség aranykorához, a természethez, a természetes életkörülményekhez való visszatérésben vélik megtalálni. A motívum

megragadható a mozgalmak közös alapmotívumaiban, az élethez és a világhoz való irracionális viszonyulásban, az általános emberi, valamint a férfi–nő kapcsolatok természetességének, az élmények eredetiségének, illetve közvetlenségének keresésében, a bensőségesség, önálló egyéniséggé válás iránti vágyakozásban, illetve az életmegnyilvánulások természetességére irányuló igényben.

Ezek a természetesség jegyében meghirdetett, az egyes emberek életét gyökeresen átformálni igyekvő reformok kiterjedtek az emberi élet hétköznapjainak minden területére, a táplálkozásra, a higiéniaira, az öltözködésre, a szabadidőre, a lakáskultúra területére, a férfi és női szerep egészére, továbbá a két nem kapcsolatának szexuális, illetve erotikus szférájára is. Ebből adódóan a vegetáriánus étkezés, valamint a dohányzástól és az alkoholtól való tartózkodás éppúgy a saját testükhöz fűződő megváltozott viszony részét képezte, mint a természetes testápolás – a fürdés, zuhanyozás, masszázs, gimnasztika és sport – valamint a mozgást nem korlátozó természetes ruházat.

Így a hagyományos ruhadarabok, a fűző, a nyakkendő, a keménygallér, a szűk lábbeli kényszere alól megszabadított emberi test az új mozgáskultúra-reform médiumává változott. Az új testkultúra követői elhagyva a város szürke falait, hosszú gyalogtúrákra indulhattak, bejárhatták a városok környékét, a szabadban különböző sporttevékenységeket űzhettek. A ruháktól teljesen megszabadulni igyekvő, a szabad test, a „légfürdő” és a friss levegő kultuszát hirdető nudista mozgalmak komolyan vették a szabad levegőn való mozgás jelszavát is. A szabad testmozgás jegyében megalkuló turisztikai és sportmozgalmak ekkor már számos torna-, sport- és játékteremmel, illetve sportlétesítménnyel rendelkeztek, amelyekben az egyes irányzatok követői megvalósíthatták a „természetes módon ápol”, a levegőn és a fényben mozgó test mindkét nemre egyaránt érvényes ideálját. (Vö. Fischer-Lichte 2009, 222.; Németh 2011, 33.)

1. Az életreform mozgalmak kibontakozása – vissza a természethez

Az urbanizációs hatások elől menekülő, új életforma keresésére irányuló romantikus ihletésű utópiák két alapvető retorikai eleme, az emberiség aranykorához, a természethez, a természetes életkörülményekhez való

elvágyódás, valamint megmentés, illetve öngyógyítás motívuma. Az ennek háttérében életérzés megalapozásában jelentős szerepet kaptak azok a korabeli társadalomkritikai munkák, amelyek az emberi világ meggyógyításának különböző módszereit taglalták, arra keresve a választ, miként lehetne begyógyítani a modern civilizáció sebeit az emberi lélekben és a természetben. Ennek útját abban látták, hogy a technikai civilizáció és ennek részeként mindenegybes ember maga is átesik a gyógyulás, illetve tisztulás folyamatán.

Ennek a civilizációkritikai retorikának viszonylag korai példáját az amerikai író, Henry F. Thoreau adja a *Walden, or life in the Wood* (Walden avagy élet az erdőben) című 1854-ben Bostonban megjelenő könyve jelenti, amely a korszak széles körben ható emblemikus alkotása. Abban saját élményei alapján fogalmazza meg azokat a civilizációkritikai gondolatokat, amelyek abban az időben születtek, amikor Thoreau a korszak amerikai civilizációs változásaival szembeni tiltakozásként két évet egy maga által épített erdei faházban töltött a Massachusetts államban található Walden tó partján. (Thoreau 1854) Ezt az erőteljes civilizációkritikai szemléletet követi majd néhány évtizeddel később Edward Bellamy 1888-ban megjelenő *Looking backwards*, majd 1889-ben Edward Carpenter emblemikus alkotása, a *Civilisation its Cause and Cure* (Civilizáció, annak okai és gyógyulása) című munkája. Ezek a művek mintegy összegezték a korszak reform-mozgalmainak a természetes életmóddal kapcsolatos közös hitvallását. Ezek a mozgalmak olyan a kapitalizmuson, illetve a szocializmuson túlmutató társadalom vízióját fogalmazták meg, amelyek egy harmadik utat mutatnak a korszak nyugati civilizációja számára. Reményeik szerint ez a harmadik út vezet el egy olyan társadalomhoz, amelyben mindenki a másik ember testvérévé, barátjává válik majd. Ez lesz az a kvázi-vallásos motívumra épülő „harmadik út,” amelynek ekkor kibontakozó új „Evangéliuma” számos a korban széles körben terjedő, divatos eszméjét ötvözte magába.

Carpenter munkájának már a címe is a megmentésre, illetve a gyógyításra utal. Nagy hatású könyvében arra keresi a választ, hogy miként lehetséges az emberi világ, illetve a modern nyugati civilizáció által az emberek lelkében és a természetben okozott sebek begyógyítása. Miként megfogalmazza, a nyugati civilizáció megújulása egyben gyógyulás, illetve megtisztulás is egyben. Az iparosodás, illetve az urbanizáció számos szociális és mentális feszültséget okozott, amelyek ebben az idő-

ben, mint a 19. századi modern társadalmak alapvető problémái jelentek meg. Elsősorban ezek sajátos, utópisztikus megoldására vállalkoztak a 19. század második felében megjelenő termelő kommunák és települési közösségek. Frederik van Eeden az 1898-ban Utrechtnél (Hollandia) alapított „Walden” nevű termelési kommunájának elnevezése a korábban említett amerikai Henry Thoreau hatására utal. Az Egyesült Államokban a 19. század második felében több mint 600 különböző, többnyire vallási alapon létrejött kommuna létezett, amelyekben, mintegy 100 000 ember élt. (Skiera 2004)

1.1. ROMANTIKUS ELVÁGYÓDÁS A MÚLT LETŰNT VILÁGÁBA

A különböző életreform törekvések ideológiájának megalapozásában jelentős szerepe volt a Nagy-Britanniában kibontakozó preraffaelita festőközösségnek és az azzal szoros kapcsolatban álló Arts and Crafts társadalmi és művészeti reformmozgalomnak is. Az első preraffaelita Testvériséget az angol Királyi Akadémia fiatal festőnövendékei hozták létre. A kortárs akadémiai festészettel szembefordulva magát a természet tekintették mesterüknek, a középkori és a kora reneszánsz művészet szellemiségét, annak mesterkéletlen őszinteségét, gazdag gondolatosságát kívánták követni, ezért választották a preraffaelita nevet. A művészközösség egyik alapítója, Dante Gabriel Rossetti elhagyva a londoni művészeti akadémiát, a fiatal tehetséges festő, Ford Madox Brown személyében mestert választott magának. Tőle hallott először a nazarénusokról, a német preraffaelitákról, akikkel Brown Rómában kapcsolatban állt. Az egymástól való tanulás érdekében közös műhelyt béreltek, *The Gern* (A csíra) címmel közös művészeti lapot alapítanak. Az éles támadások következtében a közösség 1854-ben feloszlott. Rossetti tanítványaiból bontakozik ki a preraffaeliták második nemzedéke (William Morris, Edward Burne-Jones, Artur Hughes, Val Prinsep, Spencer Stanhope és a költő Swinburne. (Péteri 2003, 27–28.)

A később Arts and Crafts néven világszerte ismertté váló, Morris által vezetett mozgalomra jelentős hatást gyakoroltak John Ruskin angol műkritikus és író utópista- és a keresztényszocialista eszméket hangsúlyozó művei, amelyekben kortársait a múlt értékeinek megőrzésére buzdította. Szemléletében konzervatív és romantikus vonások keveredtek, mun-

káiban (pl. Velence kövei, Szezámok és liliomok) a vallás és szépség szellemében történő nevelés elvét hirdette. A szép kultusza által kívánta megreformálni a társadalmat és az embert visszavezetni Istenhez. Az eretiség jegyében hangsúlyozta a középkori kézművesség visszaállítását, és támogatta művészi ipari műhelyek szervezését. Társadalmi reformkísérletei során Sheffield gyárvárosában múzeumot alapított, földműves szövetkezetet szervezett, egészségesebb munkáslakásokat építtetett, a gyári nagyipari termelés helyett a kézi munka szépségeit hangsúlyozta (vö. Bozóki és Sükösd 2007, 100.).

Morris a középkori művészet erkölcsi magasabbrendűségét hirdető angol építész, Pugin, valamint John Ruskin, a kortárs kapitalista társadalom kapzsiságát és haszonlesését elítélő gondolatai nyomán fogalmazza meg azt az alapelvet, hogy a művészetnek egyformán szépnek és hasznosnak kell lennie. Művészetideálja - szintén Ruskin nyomán - viszi tovább a középkori kézművesség tisztaságát és egyszerű szépségét hangsúlyozó, esztétikai inspirációkért és erkölcsi útmutatásért a középkorhoz forduló preraffaelita festők első generációja, és vezetője, Dante Gabriel Rossetti törekvéseit. A mozgalom szellemében készült el barátja Webb által tervezett lakóháza, kenti Bexley Heath-ben épített Red House (Vörös Ház 1859). A vörös téglából készült épület a korabeli magánház építés megújítására irányuló mozgalom egyik kiindulópontja. A baráti együttműködésből hamarosan sikeres vállalkozás, kézműipari dekorációs vállalkozás jött létre. Az új cég nem a korabeli nagyipari módszerek, hanem a középkori céhek gyakorlatát vették alapul, amelyben a mesterek nem csak megtervezték, hanem el is készítették műveiket. Céljuk olyan elfogadható árú iparművészeti tárgyak (kárpitok, bútorok, festett üveg, bútorszövet, csempe és tapéta) létrehozása, amelyek nemcsak a tehetősek, hanem szélesebb rétegek számára biztosítottak művészileg is igényes belsőépítészeti alkotásokat. A mozgalom legfőbb újítása abban az ideológiában rejlett, amely visszanyúlt a középkori építészet, kárpitok és kézzel festett kódexek, házbelső és bútorzat rusztikus világához. Tárgyaik motívumait gyakran merítették például az Artúr-legendakörből, a középkori angol költő Chaucer költészetéből. (Dempsey 2002, 19.)

Az Arts and Crafts vezéralakja a formatervező, költő, festő, szociális reformer William Morris (életútját és munkásságát lásd részletesen Poulson 1989), nevéhez egy további társadalomutópia is fűződik. Népszerű regénye, News from Nowhere – a múlt eltűnt világából, a „sehöl-

sincsországrol” szóló tudósításként további életformamodellt kínált a kor életreformereinek. Ruskin nyomán hangsúlyozta, hogy az élet teljességének és az emberi boldogság alapvető feltétele a művészi környezet, a művészi tevékenység. A középkor idealizált világa, ahol a kézműves maga készítette eszközeit, ruháit, bútorait, munkájában a célszerűség és a szépség egymással szoros kapcsolatban álló, elválaszthatatlan elemek voltak. Ezt az elérhetetlen eszményt Morris 1871-es látogatása során Izland szigetén vélte felfedezni. Izland társadalmá és gazdasága – az ország földrajzi elszigeteltsége, természeti adottságai, a norvég és dán gyarmatosítás következtében – jelentős mértékben eltért az európaítól. A szigeten az emberek a feudalizmus előtti állapotban, kisebb közösségekben éltek. Morris csodálta az izlandiak összetartását, közösségi életét, de tudta azt is, hogy ezt az állapotot az ipari fejlődés és a civilizációs változások visszafordíthatatlanul átalakítják majd. Csatlakozva az angol szocialista mozgalomhoz, az angol munkásság felemeléséért, a kultúra demokratizálásáért folytatott harc aktív szereplőjévé vált. 1890-ben írja meg utópisztikus regényét, a News from Nowhere (Hírek Seholországból) címmel, amiben izlandi tapasztalatai alapján álmodott meg egy olyan világot, ahol a nemes közösségi élet anyagi jóléttel és biztonsággal párosul. (Vö. Péteri 2003, 28–29.)

Morris országában nincsenek törvények, börtönök, nincs pénz és politika; a köz jóléte és boldogulása minden ember közös érdeke. Az egyetlen dolog, ami ebben a tökéletes világban ellenségeskedéshez vezet, az a nő és férfi viszonya, a szerelem és a szexuális vágy. Ezért Morris országában nem létezik a házasság sem, mivel szerinte két ember kapcsolatát külső kötélekkel nem szabad és nem is lehet befolyásolni. Országának éltető ereje az alkotómunka öröme. A teljes élethez hozzátartozik a fizikai edzettség és a szellemi munka. Hősei úsznak, eveznek, de a testedzés áhított formája a az útépités és az aratás is. Házaik a természeti környezet által körülvevett, kertvárosi környezetben épített egyforma, egyszerű, de igényes épületek, amelyek belsejét fafaragások és freskók díszítik. Ruháik természetes anyagból készülnek, egyszerűek, kényelmesek, biztosítják a test szabad mozgását. Azokat hímzés díszíti és mives csat fogja össze. Morris országában fontos szerephez jut a természet szeretete, a természettel összhangban álló élet, a természet szépsége, tisztasága erőt adó, éltető forrás. A táplálkozás is természetes, sok gyümölcscsel és friss ropogós kenyérrel. Az étkezés része a közösségi életnek, amelyben

természetes a közvetlenség és a vendégszeretet. Az országban élő nők szabadok, önállóak és kezdeményezők. Morris országában nincsenek iskolák, a gyermekeket a felnőtt közösség neveli, és elsősorban az élet gyakorlati dolgaira felkészítve a szerszámok és könyvek önálló használatára buzdítják őket. A kor viszonyaihoz képest, akár csak a nők feltűnően szabad és önálló életet élnek. (Vö. Péteri 2003, 30.)

Morris utópisztikus gondolatai mellett az Arts and Crafts mozgalom gyakorlatias törekvései is számottevő mértékben hatottak a korszak különböző reformjaira, így a korabeli építészet új törekvéseire. Ennek jellegzetes jegyei az épület funkcióiból történő kiindulás, a helyi tradicionális építészeti stílusra és anyaghasználatra való fokozottabb odafigyelés, továbbá az épületnek a környező tájba történő szerves beilleszkedésére, a historizáló stílusoktól való megszabadulásra irányuló törekvés. A mozgalom befolyását tükrözi a századforduló után elterjedő brit kertvárosi mozgalom (Garden City Movement), majd az ennek nyomán a kontinens egészére kiterjedő kertváros-építő mozgalomra is. 1902-ben jelent meg az ennek elméleti alapjait kidolgozó Ebenezer Howard munkája a Garden Cities of Tommorow (A holnap kertvárosai), amelyben olyan a természetes életkörülményeket megőrző kisvárosok építését szorgalmazza, amelyek képesek lesznek feltartóztatni a nagyvárosok terjeszkedését és túlnépesedését. (Vö. Dempsey 2002, 19–20.)

Miként Thoreau, Carpenter és Morris művei is jelzik az életreform képviselői kortársaiktól eltérő módon közelítenek a természethez. Számukra ez a menekülés útja, ősi forrás, a paradicsom, ahova minden ember vágyakozik. Ez a természetfelfogás erőteljesen kritizálja a modern tudomány természetképét, azt a személytelen, idegen, barátságtalan mesterséges világot, amelybe a technika egyre mélyebben belehatolva, annak természetes ökológiai környezetet átalakítva, olyan mesterséges és urbanizált világot teremt, amely egyre embertelenebb. A reformerek szerint a természet ezzel szemben maga a gyógyító romlatlanság, az ősi, örök-egészség metaforája. Ebből adódóan a természethez, az egészséggel is kapcsolatba hozható számos további fogalom is társult (például természetes gyógymódok, természetes étrend, természetvédelem, természetes életvitel, természetes ruházat). A már Rousseau által is hangoztatott: Vissza a természetbe jelszó az életreformerek körében is nagyon népszerű, ami ebben a megközelítésben nem csupán az ember és természet kapcsolatának új formáját, hanem az ember természetes tulajdonsá-

gaira való odafigyelés igényét is jelentette. Az életreform retorikájának szuggesztív képei között ott találhatók az életre leselkedő egyre nagyobb veszélyekről szóló apokaliptikus látomások, továbbá a természeti környezet megmentésének vágya is. (A fentieket vö. Skiera 2003, 77–80.)

1.2. A KULTÚRA KRITIKA ÉS A NÉPIES TÖREKVÉSEK KAPCSOLATA

Az erőteljes kultúrakritikai alaphang előzményei a század első felében a romantika törekvései mellett Schopenhauer filozófiájában jelennek meg a legmarkánsabban. Gondolatai a század utolsó évtizedeiben kibontakozó kultúrakritika részeként elsősorban Nietzsche életművében nyernek majd új aktualitást. Friedrich Nietzsche (1844–1900) korai, 1870–76 közötti munkásságának alapvető jellemzője a kor német kultúrájának – ezen belül iskolarendszerének – kíméletlen kritikája, de a nagy gondolkodó egész filozófiájának is talán legalapvetőbb eleme a korabeli európai kultúra hagyományos értékeinek tagadása. Legjelentősebb kultúrakritikai munkáit „Unzeitgemäße Betrachtungen” (Korszerűtlen elmélkedések) provokáló címmel gyűjtötte össze. Ezek háttérben az állt, hogy az 1870-es évek immár egységes Németországában Nietzsche úgy érezte, hogy a Franciaország elleni győztes háború, Bismarck birodalomszervezési sikerei, a „Gründerjahre” gazdasági eufóriája, a sovinizta önelégültség nagy veszélyeket hordoz magában a német nép jövője szempontjából. Véleménye szerint a veszélyérzet egy erőteljes, széleskörű kritikai hang segítségével váltható ki leginkább. Ennek jegyében indít támadást a korabeli összes alapvető – de szerinte talmi – érték ellen. Az „Elmélkedések” záró tanulmánya, a „Történelem haszna és kára” a szerinte elavult dolgokat kutató német szellemtudomány fölött gúnyolódik. A legerőteljesebb támadást a korszak történelemtudománya ellen intézi, amely csupán arra képes, hogy kortársaiba a hamis birodalmi öntudat káros magvait elültesse, és sovinizta pátozával manipuláljon. Részletesen felsorolja a kor „történelem betegségének” kártéteményeit, és arra keres választ: mi lehet a gyógyulás útja. (Vö. Scheibe 1969, 5–7, Skiera 2003, 53–55.)

Ezzel összefüggésben fogalmazódik meg az a kritikai gondolat, amely hangsúlyozza, hogy a kor emberére jellemző új erkölcs új értékekre alapozva fogalmazható meg. Ennek megteremtése egy teljesen új generációra vár, ennek kialakítására az ifjúság lesz képes. Meggyőződéssel vallja,

hogy az új ember első generációja majd csak a jövőben jelenik majd fel – azaz neveli fel majd önmagát –, mely generáció képes lesz egy új, valóban emberhez méltó jövő megteremtésére. Miként ezt a Zarathustrában megfogalmazza: „Gyermekeitek földjét szeressétek: ez a szeretet legyen új nemességek – fölfedezetlen föld a messze tengeren: vitorlátok azt fürkésze, fürkésze egyre! Gyermekeitekben tegyétek jóvá, hogy atyátok gyermekei vagytok: Így váltsatok meg minden múltat! Ezt az új törvénytáblát állítom fölétek!” (Nietzsche 1972, 274–275)

1.3. VISSZATÉRÉS A „TISZTA FORRÁSHOZ”

Az életreform mozgalmak további fontos motívuma, a nép felé fordulás, amelynek ideológiai megalapozásában Nietzsche mellett a századforduló különböző agrárszocialista mozgalmi és vallási törekvései is szerepet játszottak. Ezek kapcsán elsősorban Lev Tolsztoj és a magyar gyökerekkel rendelkező Schmitt Jenő Henrik hatása a legszámottevőbb. Lev Tolsztoj, a neves orosz író az 1850-es évek végén Nyugat-Európában tett tanulmányútját követően, 1865 és 1862 között Jasznaja Poljanában, birtokán, az önmagát fenntartani tudó paraszti közösség ideálja alapján falusi iskolát alapított a birtokán élő parasztok gyermekei számára. Ebben az iskolában Tolsztoj elutasította az erőszak minden formáját, abban nem volt osztályzás, nem volt kötelező házi feladat és nem volt kötelező az iskolába járás sem. Élete utolsó évtizedeiben egyre intenzívebben foglalkozott vallási kérdésekkel. Orosz nyelvre fordította az Evangéliumokat. Írásaiban azt hangoztatta, hogy csupán azok tanításai alapján valósítható meg az Isten országa a Földön. Vallási munkáiban a felebaráti szeretet fontosságát hangoztatva kiemelve azt, hogy a gonosszal szemben sem szabad erőszakosnak lenni. Szakított arisztokrata életformájával, egyszerű parasztként öltözködött és paraszti munkát végzett.

A másik jelentős személyiség, Schmitt Jenő Henrik német származású, magyar kötődésű, Bács megyében, majd az Igazságügyi Minisztériumban hivatalnokoskodó autodidakta filozófus, legtöbb munkája német nyelven jelent meg. Egyetemi tanulmányait állami ösztöndíjasként a pesti egyetemen, majd a filozófia doktoraként Berlinben folytatta, ahol kapcsolatba került a német szociáldemokrata, radikális és anarchista mozgalmakkal. 1896-ban lemondott minisztériumi állásáról és 1897-től

Állam nélkül és Ohne Staat címen indított anarchista lapjában tette közzé eszméit. Ezekben az években szoros kapcsolatban állt a Várkonyi István vezette agrárszocialista mozgalommal. A bácskai parasztok körében több előadást tart, illetve a budapesti értelmiség körében népszerűsíti tanait. 1899-ben kiadja Tolsztoj Die Christliche Lehrer és Nietzsche filozófiáját népszerűsítő Nietzsche an der Grenzscheide zweier Weltalter című írásait. Az ezt követő években Berlinben rendezte be az életét, de gyakran megfordul Budapesten is. 1904–1906 között jelenik meg filozófiai főműve a Gnósis. Az ideális anarchista filozófus az öntudatra ébredő parasztságot az őskeresztények önszerveződő mozgalmához hasonlítja. Vallásról való felfogására erőteljesen hatottak a nazarénus szekta tanításai. A nazarénusok a társadalmi változásokat az erőszakos állam tagadásában látták. Filozófiájában a nazarénus szekta erőszak nélküli élet-eszményét társította a szociáldemokrácia alapvető elgondolásaival, és a társadalom újraszervezését kezdetben alulról jövő belső mozgalomként, az agrárszocialisták mozgalmának keretében vélte megvalósulni. (Vö. Szoboszlai-Kiss , 476–477.)

Munkásságának gnosztikus alapokon nyugvó korszakát az 1892-ben írt Krisztusról írt könyve nyitotta meg, amelyben a vallások és filozófiák közös lényegét, általános igazságát hirdette. Az ember lényege szellemi volta, mely isteni eredetű örök, végtelen és megismerhető. Isten nem rendkívüli lény, nem emberfeletti parancsoló hatalom, hanem a mindenkiben benne rejlő, megismerhető lehetőség. Krisztus az ember eme univerzális lényének megismerője. Hinni benne a vele való egylényegűséget jelenti, az ember isteni voltának megismerését jelenti. A vallás nem külső abszolútumba vetett hit, hanem erről szóló belső tudás. Ez a kereszténység és a filozófia lényege. A filozófia nem iskolai tudományosság, hanem önismereti, életvezetési alapok nyújtása. Ez a tudás vallása, amit religiónak nevez. (Bozóki és Sükösd 2007, 85.) 1894-ben Berlinben megalapította a Die Religion des Geistes című folyóiratot, amelynek Lev Tolsztoj is munkatársa lett. Termékeny kapcsolatukat a kölcsönös megbecsülés jellemezte. Felfogásukban számos közös vonás található. Közös volt Krisztus felé fordulásuk, az erőszak nélküliség hangsúlyozása, és a közös végcél az e világi, uralom nélküli társadalom. További közös vonás, hogy mindketten a parasztságban találták meg eszméik éltető talaját. (Bozóki és Sükösd 2007, 87.)

Nietzsche kultúrakritikájának másik, a népi, illetve faji vonatkozásait hangsúlyozó recepciós iránya leginkább Lagarde és Langbehn műveiben

jelenik majd meg. Az azokban kikristályosodó szemléletben nyer majd erőteljes népies színezetet, lesz a 20. század első felében jelentkező sajátos német gyökerű népies (völkisch) irányzatok egyik eszmei, ideológiai megalapozója. Ezek a törekvések a természethez való visszatérés romantikus retorikáját összekapcsolják a természeti létet romlatlan formájában még megőrző, a germán faj történeti gyökereihez visszavezető, illetve megtestesítő és megőrző népi kultúrával. A nép lesz az éltető közeg, és követendő példa, amely mintegy irányt mutat a kapitalizmuson, illetve a szocializmuson túlmutató harmadik utat kereső gondolkodók számára.

A „népies” Nietzsche-követő, Paul de Lagarde 1878 és 1881 között kiadott *Deutsche Schriften* (Német írások) című alkotásában a német nemzeteszme, a nemzeti vallást hangsúlyozó ősgermán kultusz „völkisch” irracionális motívumai mellett megjelennek a konzervatív forradalom víziói is. A korszak másik Nietzsche „utánérzése” Julius Langbehn 1890-ben megjelenő *Rembrandt als Erzieher* (Rembrandt mint nevelő) című munkája, amely a század első évtizedeiben az életreform népies irányzatai mellett, a német ifjúsági mozgalom és a művészetpedagógia egyik eszmei megalapozója lesz majd. A szerző Rembrandt személyében, az emberben és zseniális művészen a német kultúra előképét látja. A korszak kultúráját bíráló patetikus alaphangú kiáltvány – a materializmussal, intellektualizmussal, a kor művészi, erkölcsi hanyatlásával felelő szózat, a becület, igazság, szépség ősi értékei, az egyéniséget kifejező művészet mellett foglal állást. Azt hangsúlyozza, hogy az igazi művészet felismeri a természet misztériumát, nyitott a vidéki életre és a házára, ezen keresztül az egyszerű népre. A művészet fontos népnevelő, emberformáló eszköz, képes arra, hogy az esztétikai hatás eszközeivel megváltoztassa az életet. (Scheibe 1969, 6.) Langbehn hatását jól érzékelteti, hogy a könyv a századforduló egyik legnépszerűbb irodalmi alkotásaként rövid idő alatt 40 kiadást ért meg. Részben ebből fakadó hatásának köszönhető a századfordulóra az európai életreform közép-európai irányzatait erőteljesen befolyásoló sajátos, „völkisch” orientációjú „Nietzsche-kultusz” kibontakozása.

Lagarde és Langbehn hatása erőteljesen érvényesült a századforduló táján kiteljesedő német ifjúsági mozgalom törekvéseiben, amelynek gyökerei a 19. század utolsó évtizedéig nyúltak vissza. Ekkor kezdődött a Berlin-Steglitzben működő gimnázium diákjainak gyalogtúra-mozgalma, amelynek eredményeként 1901-ben megalakult az első „Wander-

vogel” [vándormadár] egyesület. A mozgalom a nagyvárosi civilizáció természetétől elidegenítő, lélekölő hatása elleni tiltakozásként indult, de háttérben a felnőttek civilizációjával ellentétes, önálló ifjúsági kultúra megteremtésének igénye is megfogalmazódott. A századforduló után sorra alakuló ifjúsági túraszervezetek egy sajátos öntörvényű világot, egy gyökeresen új érték- és normarendszert alakítottak ki. Ennek elemei közé tartoztak a felelevenített középkori diákszokások, a régi német dalkincs, a szokatlan, meghökkentő ruházat, a nagy, romantikus utazások, az éjszakázás omladozó romok között vagy parasztszérűben. Mindez homlokegyenest ellenkezett azzal, ami a polgári értelemben vett „kiránduláshoz” vagy „sétához” tartozott. (Németh 1996, 26.) Az ifjúsági mozgalom sajátos módon közvetített a korszak közép-európai életreform törekvések különböző elemeit, és jelentős mértékben hozzájárult a német népi kultúra újrafelfedezéséhez is. Ilyen sajátos életreform motívum volt a túrázó fiatal egyszerű, természetközeli életmódja, lemondása a civilizáció nyújtotta kényelemről. Az új, szokatlan ruhádivat, amely képviselőjét egyaránt elválasztotta a gyermektől és a felnőttől is. A népdal, népzene, néptánc, a régi színjátékok felelevenítése.

A Langbehn által megfogalmazott népi kultúra értelmezés hatása megjelenik az ekkor kibontakozó német népi életkép festészetben, továbbá az annak hagyományait is felvállaló német művésztelepeken (például Worspode, Dachau, Murnau, Würth. am Rhein) élő művészek munkáiban és életfelfogásában is. A népi élet mindennapi eseményeit, a falusi tájat ábrázoló alkotók hangsúlyozták a falusi környezet alkotó erőt. A szemléletüket meghatározó Langbehn könyv szellemiségét a korszak művelt középosztályának körének népszerű művészeti folyóirata, a Kunstwart vitte tovább. A folyóirat Langbehn művészetfelfogása nyomán, a kor nyugtalan világának ellensúlyozására Dürer korához, a régi német mesterekhez visszatérve megkísérelte megragadni az időtlenség érzését. Ehhez azonban nem a francia impresszionizmus útját követte. Nem az elröppenő élmények megragadására törekedtek, hanem az ember természetének lényegét keresve saját nemzeti hagyományaikhoz, a népművészethez igyekeztek visszatérni. Számukra ez egyben a természetes élethez való visszatérést is jelentette. Ez a nemzeti és az egyetemleges emberi kulturális identitás összeegyeztetésére irányuló törekvés olyan sajátos, az életreform gondolatvilágát idéző egészlegességre törekvő művészeti alkotás megteremtésére tesz kísérletet, amelyben a hétköz-

napi élet és a művészet összekapcsolására útján által mindenki által elfogadott Gesamtkunstwerk össznépi művészeti alkotás jön létre. A fenti népművészet felfogás mélyebb társadalomlélektani gyökereit vizsgálva megállapítható, hogy az idealizált népi világban egy tisztább, szent világ meglétének felfedezésére irányuló törekvés, szublimált formában tükrözi a rejtett kritikát megfogalmazó művészek identitásváltását, kiütkeresését, a kapitalizmus profitorientált világával való rejtett szembefordulását is. Céljük egy tisztább világ, egy valódi nemzeti közösség megtalálása. Ez a kiütkeresés azonban veszélyforrás is egyben, ami leginkább akkor jelentkezik majd, amikor a nemzeti örökséggel való nosztalgikus, idealisztikus azonosulás majd a szociáldarwinizmus társadalomelméletének merev, leegyszerűsítő, a fajelméletet megalapozó sematizmusával párosul. (Vö. Kemper 2000, 301.)

Fischer-Lichte korábban idézett munkája szerint az életreform által megfogalmazott és terjesztett új testideál kialakításában jelentős szerepet játszottak a korszak divatos népkiallításai, amelyeken keresztül a mozgáskultúra új formái és mintái váltak megtapasztalhatóvá. Ezek egyben a városi kultúrától idegen természetes eredetiséget, követendő ősi forrást is jelentettek: „Az idegenek, akiknek a kolonializmus szellemében primitíveknek, alsóbbrendűeknek és civilizálandóknak kellett volna látszaniuk, ilyenformán – legalábbis az életreform mozgalom kezdete óta – olyan embernek bizonyultak, akik már rég megtestesítették az új ideálokat, azaz abban az értelemben messze felülmúlták az európaiakat, és jóval előttük jártak. A néprajzi kiállítások tehát végső soron nem annyira az európaiak fölényét bizonyították, hanem sokkal inkább segítségükre voltak saját hiányosságaik megfogalmazásában, mivel láthatóvá tették számukra azt, ami belőlük hiányzott” (Fischer-Lichte 2009, 223.)

Hasonló a funkciója a romantika által megteremtett elvágyódás motívumnak is, amely az európai kritikai elitet már a 19. század elején a „nép” a kapitalista viszonyok által még meg nem rontott közösségi társadalmak romlatlan világa felé fordította. Ez a motívum erősödik majd fel a néprajzi kiállítások sajátos típusaként, a népi kultúra alkotásai felé való odafordulásban is. Ez ebben az időben nem csupán a nemzetállami eszme elitkultúrájának kánonképződésének eszköze, hanem olyan „tisztá forrás”, a népi kultúrában még fellelhető természetes rend maradványa, amihez az életreform embereszményét elfogadóknak vissza kell térniük.

2. Természetgyógyászat, étkezési reform, naturizmus

A fentiekben bemutatott szellemi áramlatok erőterében jelennek meg az életmódreform közvetlen testi vonatkozásait hangsúlyozó irányzatok, a természetgyógyászat, a vegetáriánus étkezés, továbbá a naturista mozgalom. Ezek közül a legkorábban a természetgyógyászat eszméi jelentkeztek, amelyek kialakulásához a 19. század olyan neves gyógyító személyiségei járultak hozzá, mint Priessnitz, Schroth, Felke, Rikli és mások. Az általuk kidolgozott természetes gyógymódok egyrészt a betegek gyógyulási vágyára, másrészt a természet gyógyító őserőire a fényre, a levegőre, a vízre és a földre alapozódtak. Úgy vélték, hogy ezek az emberi élet olyan természetes összetevői, amelyek a gyógyulás mellett egyben a boldog élet feltételeit is biztosítják.

Az első természetgyógyász, az osztrák Vincenz Priessnitz 1831-ben Gräfenbergben nyitotta meg fürdőintézetét, amelyben az ősi népi gyógymódokat felélesztő melegvizes gyógykúrákra, iszappakolásokra és az ún. légfürdőre alapozva kezdte el gyógyászati tevékenységét. Priessnitz hírnevét nem csupán orvosi és csodadoktori eredményei, hanem egyszerű, természetes életvitele is megalapozta. A következő lindeweisei intézet alapítója, Johannaes Schroth a természetes gyógyító terápiák mellett fontosnak tartotta az egészséges étkezést is. Napjainkban is működik a legismertebb természetgyógyász, a bajor pap Sebastian Kneipp Wörishofenben alapított intézete, amelyben a gyógyító munkához a gyógyvíz és a hagyományos kúrák mellett a különböző gyógynövényeket is felhasználta. Az általa kifejlesztett gyógymódokat bemutató népszerű könyvei több százezer példányban jelentek meg. Ebben az időben került kiadásra a mozgalom legjelentősebb folyóirata, az 1861-ben alapított, azóta folyamatosan megjelenő *Naturarzt*. A természetes gyógyító kúrák mellett a vegetáriánus étkezést is népszerűsítő intézmény alapítója a svájci Theodor Hahn 1852-ben alapította St. Gallen közelében Auf der Waid nevű intézetét. A testi és lelki higiénia fontosságát, a test természetes megnyilvánulási formáit hangsúlyozó naturista mozgalom megalapozója Arnold Rikli lég- és napfürdőt is működtető intézete 1855-ben jött létre. A különböző természetgyógyászati módszerek szintézisét Adolf Just által 1896-ban alapított Jungborn nevű szanatórium valósítja meg. Just idegbetegsége orvoslására több éven át egy Braunschweig közelében épített kis erdei faházban élt. Az ott szerzett tapasztalatai alapozták meg

később intézetének alapelveit. 1906-ban megjelenő, majd később számos kiadást megélt *Kehrt zur Natur zurüch!* (Térj vissza a természetbe) patetikus címet viselő könyve mintegy összefoglalja az életreform világfelfogásának legfontosabb elemeit: „Die wahre naturgemässe Heil- und Lebensweise, Wasser, Licht, Luft, Erde, Früchte und wirkliches Christentum.” (Az igazi gyógy- és életmód, víz, fény, föld, gyümölcsök és tevőleges kereszténység). Később a szomszédós Bad Blankenbergben vásárolt telken egy természetes körülmények között, műtrágyától mentes gyümölcs- és zöldségtermelő telepet is alapított. (Frecot, Geist és Kerbs 1997, 25–27.)

A vegetarianizmus gondolata és gyakorlata az angolszász világban terjedt el a legkorábban. Az első vegetáriánus egyesületet 1801-ben Londonban alapították, hamarosan több angol városban jöttek létre újabb egyesületek. A korai angol vegetarianizmus fő szószólója, a költő Percy Bysshe Shelley volt. Az első Vegetáriánus Társaság szintén Angliában alakult 1847-ben, Vegetarian Society néven. A mozgalom további közismert alakja George Bernard Shaw. Oroszországban Lev Nyikolajevics Tolsztoj szintén a vegetarianizmus elkötelezett híve. A mozgalom etikai elveinek megalapozásában jelentős szerepe volt a francia Jean Antoine Gléizès „Thalysie ou la nouvelle existence” című 1842-ben megjelenő három kötetes munkájának. A talízia (thalysia) eredetileg a Demeter istennő tiszteletére rendezett aratóünnep elnevezése. Később ezt az elnevezést előszeretettel használták a különböző vegetáriánus egyesületek, folyóiratok, és éttermek is.

A német vegetáriánus mozgalom alapítója, Gustav Struve 1868-ban alapította ma is fennálló egyesületét Stuttgartban. 1869-ben megjelenő műve, a *Pflanzenkost – die Grundlage einer neuen Weltanschauung* (Növényi táplálkozás, mint egy új világnézet alapja). Az irányzat egy másik fontos képviselője a már korábban említett Theodor Hahn. A német mozgalom legjelentősebb teoretikusa és szervezője a szászországi pap, Eduard Baltzer, aki 1847-ben alapította Nordhausenben működő reformvallási közösségét, majd 1867-ben az első vegetáriánus egyesületét (Verein für natürliche Lebensweise). 1868-tól megjelent folyóirata (Vereinsblatt für Freunde der natürlichen Lebensweise. Vegetarianer) is. Ezt követően számos német városban nyíltak vegetáriánus vendéglők, az első 1871-ben Bayreuthban Richard Wagner közreműködésével jött létre. Baltzer a nagy hatású vegetáriánus folyóirat, a *Thalysia* kiadó szer-

kesztője. A századfordulón elterjedő vegetáriánus éttermek a mozgalom különböző irányzatainak kedvelt találkozóhelyei, ahol lehetőség nyílt különböző folyóirataik olvasására, és a személyes kapcsolatok ápolására. A berlini Ceres vegetáriánus vendéglőben került sor az Eden nevű vegetáriánus gyümölcsstermelő-telep alapítására. A mozgalom kibontakozásával megjelent egy új táplálkozás is, amely felhasználta az alkohol- és a dohányzásellenes mozgalmak eszméit is. Miként azt már a mozgalom szellemi atyja, Adolf Just és a svájci orvos Max Oskar Bircher-Benner is hangsúlyozta az egészséges élet az egészséges étel- és italfogyasztással kezdődik. Ennek jegyében a mozgalom képviselői, - korszak komoly szociális veszélyforrását jelentő alkoholizmus elleni harc részeként – az ásványvíz és a különböző gyümölcslevek fogyasztását népszerűsítették. 1887-ben Berlinben megnyitották az első szaküzletet, amelyben a különböző gyümölcslevek mellett, szárított gyümölcsöket, növényi zsírokat és különböző teljes kiőrlésű kenyereket, fürdősókat, pamuttörülközőket és más természetes anyagokból készült dolgokat is árusítottak. 1900-tól ezeket az üzleteket reformháznak (Reformhaus) nevezték. Az 1920-as években már mintegy 200-ra, 1939-ben 2000-re emelkedett. (Frecot, Geist és Kerbs 1997, 32–35.)

A korszak további reformmozgalma a szabad testkultúra, vagy más elnevezéssel naturista illetve a gimnasztikai és sportmozgalom a meztelen emberi test, a természetes mozgás nevelő hatását és szépségét hangsúlyozták. Az ennek egyik irányzata, a gimnasztikai mozgalom volt, amely részben Ludwig Jahn törekvéseihez, továbbá Guts-Muts személye révén a filantrópizmus gondolatvilágában gyökerezik. A mozgalom szorosan kötődik az ifjúsági mozgalmak hatására megszülető túraegyesületekhez továbbá a természetes öltözet fontosságát hangsúlyozó ruházati reform törekvéseihez (Gustav Jäger, Paul Schultze-Naumburg) is. A mozgalomra emellett hatottak a természetgyógyászat azon eszméi is, amelyek a víz és a természet mellett a legjobb gyógyszernek a levegőt és a napfényt tekintették. A napjainkban is rendkívül aktív mozgalom befolyásolta a korabeli fürdési szokások változásait. A testkultúra mozgalom a reforméletmód megvalósítójaként munkálkodó cselekvő embert középpontba állítva magába ötvözi a többi korabeli életreform törekvés jellegzetes motívumait is. Így annak skálája rendkívül sokszínű, spektruma az orvosi-higiéniai törekvésektől az etikai és esztétikai elképzeléseken át egészen a politikai fajelméletig terjed.

Kezdetben a különböző természetgyógyász intézmények nap- és légfürdői és egyéb természetben folytatott gyógyító kúrái révén a mozgalom ideológiáját a higiénia és a természethez közelkerülés vágya hatotta át. Ehhez az 1880-as évektől egy erőteljes esztétikai motívum is kapcsolódott. Ennek jegyében egyre elfogadottabbá vált a felfogás, hogy az egészséges test az esztétikum, a testi szépség hordozója is egyben. Az új felfogás megalapozója a Fidus művésznéven alkotó Hugo Höppener mestere, Karl Wilhelm Diefenbach volt, akinek kedvenc pihenőhelye egy München közelében található elhagyott bányató volt, ahol családja és tanítványai társaságában meztelenül fürdőzött és napozott. Jóllehet a beteg festő számára ez a természetközeli életforma elsősorban egészségének tartós megőrzését szolgálta, a természet és az abban mozgó napbarnított meztelen testek motívuma festményeinek kedvelt témájává vált. A tanítvány, Fidus, aki szintén résztvevője volt a meztelen napfürdőzésnek, később mestere témaválasztását, és annak természetközeli életmódját is tovább viszi. Miként későbbi írásaiban maga is hangsúlyozta, ott ismerte meg igazán az emberi testet.

Hasonló naturista természetélmény jelenik meg Leopold Fulda német orvos „Im Lichtkleid” (Fényruhában) című munkájában is, ez jellemzi továbbá a Berlin közeli településen élő Kurt Hoffmann munkáit is. Ezek a leírások összhangban a szecesszió festőinek képi ábrázolásaival összecsengő módon az ember és a természeti táj összeolvadásának vágyát jelenítik meg. Később a tehetséges excentrikus fiatalember, Heinrich Pudor a Drezda melletti Loschwitzben vidéki házat vásárol, ahol felesége támogatásával a különböző életreform elképzelések: a meztelen fürdőzés, a téli sportok, a reformruházat széleskörű – Wagner, Nietzsche, Lagerde és Langbehn hatásáról tanúskodó – elméleti munkássággal is megalapozott fanatikus terjesztője lesz. Korai írásaiban (Jungbrunnen, Nackende Menschen) a természethez való közeledés vallásos, erotikus elemeit tartalmazza, amelyre elsősorban Bölsche *Liebesleben in der Natur* (Szerelmi élet a természetben) című munkája volt nagy hatással.

A testkultúra mozgalom számos egyesülete világpolgár szemléletmódot képviselt. Követőik vonzódtak a dél-európai mediterrán kultúrához, az olasz tájhoz, Velencéhez és a görögökhöz. Jól érzékelteti ezt a szépségideált az egyesület *Hellas* címen megjelenő folyóirata. A mozgalom erkölcsi célja a kettős morál, az elmaradottság és a prudéria, a szexualitás elüzletiesedése elleni küzdelem. Annak politikai színezetű, fajelméleti

megalapozottságú szárnyát Richard Ungewitter alapította. *Varuna* című műve, de későbbi fajelméleti munkái az északi-germán faj felsőbbrendűségét hangoztatják.

Ezekhez a reformtörekvésekhez kapcsolódik a német településreform első jelentős kezdeményezése, Berlin Oranienburg kerületében alapított Eden nevű gyümölcsstermesztő szövetkezet. A kommunaszerű közösség alapítása további reformmozgalmakkal is kapcsolatba hozható. A különböző ebben az időben alapított termelő és fogyasztási szövetkezetek alapelve, a közös tulajdon gondolata szemben állt a kapitalizmus magántulajdonra épülő világának gazdasági törekvéseivel. A telep alapítóinak elképzeléseire jelentős hatást gyakorolt a német földreformmozgalom vezetője, Adolf Damaschke. (Frecot, Geist és Kerbs 1997, 37–39.)

3. Életreform és tánc

Ezek a reformtörekvések szoros kapcsolatban állnak a századforduló után kibontakozó táncmozgalmakkal, amelyek jelentős személyiségei, például Isadora Duncan és Mary Wigman egyben a korszak új nőideáljának megtestesítői, akik gyökeresen szakítva a korábbi korok hagyományával, a 19. századi ruhaviselettel és nőies viselkedéssel, egyben a női test felszabadítására is törekednek. Ezek a táncosnők, illetve az általuk közvetített új női életforma elemeknek fontos szerepe volt a ruházati, illetve testkultúra mozgalmakban is. Ezek hatása fellelhető az új táncművészeti irányzatok mozgásvilágában is. Ezek a táncosok a korszak női emancipációs mozgalmainak élharcosai is voltak. (Brandstetter 1998, 452.) A szabad tánc amerikai megalapozói (például Loie Fuller, Isadora Duncan, Ruth St. Denis) a századfordulót követően honosítják meg annak alapelveit. Felfogásuk szerint a tánc mozdulatsora, a mozgás a táncos belső világának természetes kifejeződése, ezt segíti a női test természetes formáit felerősítő ruhaviselet. (Lásd részletesen Németh 2011, 33–36.)

A különböző életreform törekvések által ápolta új mozgáskultúrát széles körben terjesztették és népszerűsítették a századforduló után Európa-szerte megalakuló gimnasztikai iskolák. Ezek közül a legismertebb a neves genfi származású mozgás-, illetve zenepedagógus Emil Jacques-Dalcroze által 1910-ben a Drezda közelében található Hellerauban

alapított, az általa kidolgozott ritmikus gimnasztika oktatására szolgáló intézmény volt. Ez hamarosan a korszak új német tánc- és színházi törekvések egyik központjává válik. Isadora Duncan táncosi munkája mellett (ennek részletes bemutatását lásd Lever 2003) fontosnak tartotta táncpedagógiai elveinek gyakorlati megvalósítását is. Ezért már 1904-ben Berlinben nővére, Elisabeth vezetésével koedukált tánciskolát alapított. A bentlakásos intézetben 17 éves korig tanulhattak a növendékek. Az intézet később Darmstadt–Marienhöhe egy szecessziós villájában folytatta működését. Az iskola táncsoportjának folyamatos vendégszereplései az új táncművészet és az új esztétikai testformálás eredményeinek népszerűsítését is szolgálták. (Müller 2001, 329–331. Brandstetter 1998, 453.)

A táncnak – a zenétől és színpadi képtől független – a testi önkifejezést középpontba helyező önálló műfajként történő megteremtésében jelentős szerepet játszott a magyar származású Rudolf von Laban (Lában Rudolf), aki 1910-ben Münchenben alapította első iskoláját. Ennek holdudvarához hamarosan neves nemzetközi híró művészek csatlakoztak. 1913-tól Laban a svájci Ascona melletti Monte Verità életreform kommuna tagjaként folytatja tevékenységét. (Böhme 2001, 473–475.) Laban kolóniájának tagjai az általa kidolgozott új, misztikán és extázison alapuló mozdulatvilág kidolgozásán fáradoztak. (Erről lásd részletesen Németh 2011, 35–36.) Módszerének lényegét *A táncosok világa* című könyvében így foglalja össze: „A tánc teljes kultúra, teljes társadalom, tiszta tudás (...) az álmvilágot tárja fel. Az emberi lény itt éri el a tudatosság mélyebb szintjét, mert a tánc ritmusa és formái a tudat és lélek ritmusát és formáit tükrözik. A mozdulat jelentést hordoz, de nem lerajzol és nem leír. A valódi tánc nem mindennapi életünkről, hanem az őserőkről szól.” (Idézi Fügedi 2009, 9.) Elvetette a tánc erős zenei kötődését, ami az önálló tánc fejlődésének akadálya. Ezért arra törekedett, hogy a táncot kiszabadítsa a zene zsarnoki uralma alól. A zene két alapvető összetevője közül a tánc szempontjából a ritmus a legfontosabb. Az általa létrehozott táncos csoport tagjai leginkább a szabadban táncoltak, alkalmanként az éjszakai holdfényben mezítláb, hogy érezzék a földet, gyakran ruha nélkül, hogy érezzék bőrükön a levegő mozgását. (Fügedi 2009, 10.)

4. Az életreform törekvések szerepe a nép és a népi kultúra átértékelésében

A fentiekben körvonalazott hatások jól nyomon követhetőek a századforduló után a hazai, nép, illetve népművészet-felfogás változásaiban is. Miként azt Gellér Katalin megállapítja, a népművészetet a századforduló Magyarországon nem csupán a nemzeti tradíció őrzőjének, hanem egy töretlen őserő kifejeződésének, sajátos formanyelvet is teremtő művészetnek is tartották. Ebben a megközelítésben a népművészet szerepe kettős. Egyrészt a romantika és historizmus hatására elkezdődő folyamatok tetetőzéséeként, a művészet más stíluskorszakaihoz hasonlóan önálló történetiséget elnyerve bekerült a múzeumokba. Másrészt a paraszti világ és annak művészete történeti és időbeli jellegét elveszítve egyben az ekkor kialakuló új esztétikai szemlélet éltető elemévé válik majd. (Vö. Gellér 2006, 13.)

4.1. A GÖDÖLLŐI MŰVÉSZTELEP ÉS A NÉPMŰVÉSZET

A századforduló után Magyarországon is megjelenő életreform hatására mind erőteljesebben fogalmazódnak meg azok a népművészet folytathatóságára vonatkozó elképzelések, amelyek szerint a nép művészete az új – a magas művészet mércéjével mérhető – magyar össznépi művészet legfontosabb megalapozója. Ez a szemlélet legerőteljesebben a magyar „Monte Verità”, a gödöllői művésztelep alkotói körében jelenik majd meg. A Budapest közeli kisvárosba, Gödöllőre „kivonuló” művészek által alapított művésztelep – egyben életreform kommuna – 1901-ben jött létre az angol preraffaelisták nyomán Európa-szerte kialakuló művésztelepek, illetve életreform közösségek mintájára. A gödöllőiek miként a többi ebben az időben megszülető európai művészközösség a munka, az élet és a művészet valamikori egységét kívánták újrat teremteni.

A csoport vezéregyéniségei, Nagy Sándor (1869–1950), Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920), Toroczkai Wigand Endre (1870–1945), akikhez számos további művész is csatlakozott. A csoport a természetes, egészséges élet reforméletmódját a társadalmi egyenlőség eszméivel párosította. A művésztelep alkotóit nem stílusuk, hanem művészet- és életfelfogásuk kapcsolta össze. Ennek jellemzői a különböző életreform közösségek élet-

módjának követése például az öltözködés, étkezés, közösségi, férfi-nő kapcsolatok, a női (lásd Nagy 2003) és férfi társadalmi szerepfelmérés, gyermeknevelés (a gödöllőiek nevelésfelfogásáról lásd részletesen Révész 2003) terén. (A gödöllői művésztelep életmód és mentalitáselméiről lásd részletesen Szabó 2003) Ehhez kapcsolódnak a valláshoz való viszonyulás új formáinak kísérletei, a szakralitás és transzcendencia új formáinak keresése, az individuális alapokon nyugvó szubjektivitás előtérbe helyezése, a misztikus életérzés és a társadalmi feladatvállalás fokozott igénye. (Lásd erről Gellér 2003.) Az életreform közösségre Schmitt eszméi mellett jelentős mértékben hatottak a korai angol életreform mozgalom jelentős irányzatai és személyiségei; John Ruskin és a demokratikus művészet koncepcióját megfogalmazó William Morris, a kortárs Walter Crane továbbá Lev Tolsztoj, Julius Hart (akinek berlini kommunájában egy ideig Schmitt Jenő is élt) és más német népies esztétikai és művészeti törekvések (például Langbehn, Fidus), valamint skandináv, leginkább finn és svéd képzőművész körökben megjelenő, szintén a vidéki életet népszerűsítő életreform törekvések képzőművész képviselői (például Gallen és Liipola), továbbá a különböző, szintén életreform ihlettségű kvázivallásos törekvései, a teozófia, antropológia mellett és bizonyára azok hatására a buddhizmus tanai is. (Lásd erről részletesen Gellér 2003) Tolsztoj hatását jól jelzi, hogy Körösfői-Kriesch a gödöllői telep megalapítása előtt 1885–1889 között a nyarakat a Boér család diódi házában töltötte, ahol ebben az időben egy tolsztojánus közösség tevékenykedett. Nagy Sándor Tolsztoj iránti tiszteletét jól jelzi, hogy 1902-ben Jaszsnaja Poljanában meglátogatta az agg író. (Bozóki és Sükösd 1994, 90.)

A természetes, tiszta népi ideálvilágot kezdetben Erdélyben fedezték fel. Az első intenzív Erdély-kapcsolatokat a művésztelep vezetője, Körösfői-Kriesch Aladár alapozza meg, aki már az 1890-es években több nyarat tölt Tövisen és Diódon a Boér családnál. (Erről lásd részletesen Murádin 2003) Ott érintette meg először az erdélyi táj és népművészet szépsége, amelyhez élete későbbi szakaszaiban is mindig újra visszatért. Erdélyen belül Kalotaszeg mintegy a népművészet újrafelfedezésének vallásos kultuszhelyévé vált. Ez többeknél olyan külsőségekben, mint a névváltoztatás is megjelent. Kriesch Aladárt, Körösfő, Wiegand Edét pedig Torockó szépsége készítette új előnév felvételére.

A népművészet, illetve Erdély hatása valamilyen formában minden gödöllői művésznél megfigyelhető. Ruskin és Morris, illetve Tolsztoj és

Schmitt nyomán művészetfelfogásuk közös eleme volt a munka, az élet és a művészet egységének megteremtésére irányuló törekvés, amelyben a környezet, és az élet mindennapi tárgyainak megszőpítésének, illetve az azzal összhangban álló új életforma organikus példája a népművészet és a népelet volt. A művésztelep tagjai arra törekedtek, hogy a népművészet élettel, illetve a művészettel azonos, őseredetinek tartott motívumait megjelenítsék saját alkotásaikban, illetve a falusi emberek között élve megtapasztalják és kövessék az egyszerű emberek természet-közeli, természetes életformáját. Kósa Ferenc szerint a fiatal gödöllői művészek kalotaszegi érdeklődésének elmélyüléséhez döntő hatású volt a neves, Morris köréhez tartozó angol preraffaelista festő, Walter Crane 1901-es magyarországi útja, akit Gyarmathyné angol megbízottja, egyben a festő titkára, a Londonban élő Rozsnyay Kálmán hívott meg Magyarországra. Crane Kalotaszegen is megfordult, Gyarmathyné házában vendégeskedve elragadtatva nyilatkozott a megismert népviseletről, és egy rajzsorozatot is készített a látottakról. Rozsnyainak valószínűleg szerepe volt abban is, hogy a kalotaszegi népviseletet megismerte az öreg Ruskin is, és sok más nemzetközileg elismert művész (például Kipling, Oscar Wilde, Sarah Bernhardt, Zola) is elismerően nyilatkozott a magyar népművészetről. Ezt követően Körösfői-Kriesch, Edvi Illés Aladár és Koronghy Lippich Elek, a gödöllői művészek céljainak legfőbb eszmei és anyagi támogatója, többször is kirándultak Kalotaszegre. A Kalotaszeg kultusz nyitányának tekinthető *Magyar Iparművészet* című folyóirat egyik tematikus száma, amelyet teljes egészében Körösfői-Kriesch és Lippich Kalotaszeggel kapcsolatos cikkei és rajzai töltöttek ki.¹ (Kósa 2003, 392–393.) A telep másik meghatározó személyisége, Nagy Sándor világ- és művészetfelfogása közel állt Körösfői-Kriesch Aladárnak a mindennapi élet és a művészet összekapcsolására irányuló törekvéseivel. Számára nem csak a tárgyi népművészet, hanem a népköltészet is ihlető forrást jelentett. Jól érzékeltetik ezt a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára készített népballadai tematikájú üvegablakai, Júlia szép leány, Kádár Kata, Budai Ilona, Szép Salamon Klára drámai világának ábrázolása. (Vö. Lábadi 2006, 113.)

¹ K. Lippich Elek: Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg, *Magyar Iparművészet*, 1903, 6. évf. 6. sz. 245–250 és Kriesch Aladár: Mit jelent hát a Kalotaszegi művészet. *Magyar Iparművészet*, 1903, 6. évf. 6. sz., 250–284.

A gödöllőiek nem csupán gyűjtötték a népi kultúra még fellelhető tárgyi emlékeit, hanem szisztematikusan törekedtek azok rendszerezésére is. Ez Körösfői mellett erőteljesen érvényesült Undi Mariska munkásságában, akinek a népművészet iránti rajongása gyermekkorában kezdődött. A század első éveiben a Néprajzi Múzeum felkérésére néprajzi tárgyakat rajzolt illetve gyűjtött, majd későbbi erdélyi útjai során közvetlen kapcsolatot alakított ki modelljeivel, szállásadóival, hosszú időt töltve a falusi emberek körében, élve azok életének hétköznapjait és ünnepeit. Ennek a szisztematikus együttműködésen, szívélyes emberi-baráti kapcsolatokon nyugvó alkotó- és gyűjtőmunkának az eredményeit számos magyarázatokkal ellátott, a népélet ünnepi eseményeit bemutató fotóalbum, rajz, több száz darabból álló népi textilgyűjtemény őrizte meg. (Vö. Nagy 2004, 10–11.)

Zichy István parasztságához fűződő viszonyát is a közvetlenség, alkalmazkodóképesség jellemezte. Szintén hosszú időt töltött Körösfőn, kalotaszegi viseletet öltött magára, megtanulta a tájszólást, templomba, táncba járt, együtt dolgozott a falusiakkal. Medgyaszay István Juhász Árpáddal Kalotaszeg mellett jobbára gyalogszerrel bejárta Erdély más tájegységeit is. Útjairól naplót is vezetett. Egy-egy faluba érkezve felkereste a település vezetőit (tanító, tiszteletes, jegyző), majd szállást keresett. Minden településen felkereste a helyi ácsmestereket, tőlük tudakolta a házépítés fortélyait, és feljegyezte a népi építészet helyi szókincsét is. Bekapcsolódott szállásadói életébe, például elkísérte a gazda lányát a fönóba, ahol a nótázást hallgatva csujogatókat és különböző népnyelvi kifejezéseket jegyzett le. Thoroczkai Wigand Ede művészetének fő ihlető forrása a Székelyföld volt, ahova nem csupán gyűjteni járt, hanem 1907-től hét éven át ott is élt. Építési tehetségét számos erdélyi épület, falusi népházak, gazdasági és középületek, nyaralók őrzik. 1910-ben megbízzák a marosvásárhelyi népművészeti múzeum tervezésével. Számos írása tükrözi Erdély hatását; a „Cserényös házak” alapos, forrásértékű néprajzi leírás a székely viseletről, tárgyi kultúráról, az ottani szokásokról, szólás-mondásokról. „Öreg csillagok” című munkájának lapjain a csillagokhoz kapcsolódó hiedelmek, a népi hitvilág, a népi természetismeret elevenedik meg. Székelyföld mellett sok időt töltött Torockón, és számos kalotaszegi faluban is megfordult. (Vö. Nagy 2004, 12–13.)

Az erdélyi népművészet elemei mellett a gödöllőiek előszeretettel használták a mezőkövesdi népviselet formavilágát is. Számos művé-

szeti alkotásuk, grafikák, festmények, faliszőnyegek, fajtátékok őrzik a matyó viseletek motívumait. A matyó nép művészete legintenzívebben Juhász Árpádra hatott, aki 1911-ben fél évig családjával Mezőkövesden lakott. Mellette gyakran megfordult a Matyóföldön Undi Mariska, Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor és Mihály Jenő is. Nagy Sándor népművészeti elemeket gyűjtő és feldolgozó tevékenysége elsősorban Dunántúl tájaihoz, főként Göcsejhez kötődik. Művészetére a népi fafaragó művészet volt legnagyobb hatással, alkotásain gyakran feltűnnek a göcseji tornácoszlopok, házorozatok, faragott székek aprólékos díszítőmotívumai. Undi Mariska jó ismerője volt a Dunántúl jellegzetes népművészeti központjainak (például Kapuvár, Sárköz, Csököly, Ormánság) is. Jelentős még Juhász Árpád és Medgyaszay István Dunántúlon végzett gyűjtőmunkája is. (Vö. Nagy 2004, 14–15.)

Ezekhez a kezdeményezésekhez kapcsolódik majd Malonyay Dezső nagyszabású vállalkozása, *A magyar nép művészete* című könyvsorozat, amely mintegy összekovácsolja ezeket a szerteágazó törekvéseket. Ennek első kötete az általuk oly nagyra értékelt Kalotaszeg művészetét mutatta be. Malonyay könyvsorozatában a gödöllőiek közül Edvi-Illés Aladár, Körösfői, Undi Mariska, Juhász Árpád, Medgyaszay István, Zichy István és Nagy Sándor vett részt. Malonyay és a gödöllőiek találkozásában szerepet játszott Körösfői-Kriesch, illetve a gödöllői kolónia számos tagjának szoros barátsága a vállalkozás kezdeményezőjével. Ezt erősítette továbbá az is, hogy a kezdeményezés közel állt a művészközösség korábban már bemutatott életeszményéhez, és azt remélték, hogy a népi ábrázolások formavilága által is gazdagodik majd művészetük. (Vö. Lábadi 2006, 112., a Malonyai munkáról lásd továbbá részletesen Kósa 2003.)

A kalotaszegi kötet szerkezete egyszerű: a táj bemutatása, viselet, templom, ház, temető. A centrális részt mindig a házról szóló fejezet alkotta. Ettől a tagolástól csak a harmadik kötet tér majd el, amelyben a preraffaelita felfogás hatására megjelent a teljes környezeti kultúra. Ezt a kötődést a *Magyar Iparművészetben* megjelenő kritikai méltatás is észrevételezi: „Most azután megjelenik egy könyv. Hogy mi a tartalma? Minden, mert maga az élet. Az az élet, amelyet Ruskin álmodott végig a pizái temető árkádjai alatt sétálva, amelyért a fanatikus Morris élete végéig küzdött. Az az élet, amely ideálja a kultúra minden harcosának. Csupa szín, vonalak finom játéka, harmónia és lélek. Csodálatos mesevilág,

amely eldugott völgyhajlásokban, csörgedező patakok, kicsiny folyók partján, emberi hajlékokban oltárát emeli a nemzeti szépnak . . . kincset érő föld Kalotaszeg. Évszázadokon keresztül organikusan fejlődő művészet fészke, nekem olyasmi, mint a magyar nép lelkiismerete. Váddal teli lelkiismeret, amely arról beszél, hogy hosszú időn által alig akadt magyar ember, aki megértette, aki megérezte. Tapogatózva, dadogva gyötörtünk s lábunk alatt aranyból volt a fövény. Emlékezem arra, hogy Walter Crane ujjongva élt ezen a vidéken néhány boldog órát.”²

A gödöllőiek népművészet felfogása az ihlető, Ruskin középkori ideálvárosát és Morris „seholsincsországot” az erdélyi faluközösség rusztikusabb színeivel váltotta fel, és ezáltal azt jellegzetesen közép-európaivá, illetve magyarrá tette. A gödöllői művésztelep szecessziós stílusa – a kortárs észak- és kelet-európai művésztelepekhez hasonlóan – összefonódik a nemzeti tartalmú művészettel. A művészetek szintézisében, a kézművesség eszményítése, a műfajok egyenrangúságának gondolatán belül fontosnak tartották a népművészet és a „grand art” határainak eltörlését. A felfogásuk szerint a népművészet a művészet ősforrása, amely „éltező talaját, elevenítő kútforrását képezi minden leendő magyar művészetnek”. (Gellér és Keserű 1994, 24.) Így vált számukra Kalotaszeg, néprajzi gyűjtésük fő területe „ruskini szigetté”, ahol az élet és a művészet még nem vált szét, a népművészet az őt körülvevő élettel azonos. A gödöllőiek Ruskin és Morris nyomán nem csupán a különböző művészeti formák, hanem a művészet és élet egyenjogúsítására, az „élet művészetének” megteremtésére törekedtek. Ennek szimbólumvilágát műveikben leginkább a művész–prófeta–tanító hármasság jeleníti meg. (Vö. Gellér és Keserű 1994, 25.)

4.2. A NÉPI KULTÚRA ELEMEINEK MEGJELENÉSE A KORSZAK ÉLETREFORM MOZGALMAIBAN

A gödöllői művészteleppel közvetlen kapcsolatban álló építészek, Medgyaszay és Thoroczkay Wigand mellett a fiatal Kós Károly lesz az, akire leginkább hatottak az angol preraffaelita mozgalom eszméi, amely-

² Margitay Ernő (1907): A magyar nép művészete. *Magyar Iparművészet*, 10. , 4. sz. 218–219.

lyel már műegyetemi éveiben megismerkedett. Kós a magyar nemzeti architektúra megújítását keresve jutott el azokhoz az új angol művészeti elképzelésekhez, amelyek nemcsak építészeti szemléletét befolyásolták, de hatással voltak kibontakozó könyvművészetének kialakulására és társadalomszemléletére is. Ezek a hatások kezdetben az erdélyi műemlékek tanulmányozásában és Kós népművészet felé fordulásában követhetők nyomon. Miként egyik írásában megfogalmazta „Megjegyeztem magamnak az osztrák Oldrich és a belga Van de Velde nevét és megismerkedtem Ruskinnal és Morrisszal”. (Idézi Sas 2010, 21.) Kósra az angol Ruskin, Morris mellett nagy hatással voltak Ashbee és Crane törekvései is. A fiatal építészhallgató egész életre azonosult Ruskin törekvéseivel, a stílust és formát a népnél kereste, és a népművészet forrását a középkor művészetében találta meg. Morris munkásságának az a törekvése ragadta meg leginkább, amely a kor emberének olyan házat kívánt építeni, amely külső és belső felépítésében egyaránt alkalmazkodott a helyi hagyományokhoz. A másik fontos alapelvet Ashbee munkássága kapcsán így fogalmazza meg: „Az embernek, a családnak építi a házat, nem másnak; épületei nem kirakati tárgyak. Mindig a belsőt tervezi, amelyhez a külső úgy simul, mint a dió beléhez a védő héj. (...) Az anyagot mindenkifelett szereti és becsüli: sosem hazudik tehát: ami fa, azt fának mutatja, ami vasat, az nem utánoz követ.” (Idézi Sas 2010, 23.)

Első nagyobb erdélyi tanulmányútja során készíti el *Erdélyország építészete* című vázlatkönyvét, amelynek egyik tanulmánya Segesvár és Torockó, a másik pedig Székelyföld és Kalotaszeg építészetét és néprajzát mutatja be. Rajzos munkáinak középpontjában Kalotaszeg állt. Kós nem csak díszes viseletüket, nemzedékek által létrehozott építészeti formáikat csodálta meg, hanem észrevette a falusi közösségeket működtető évszázados rendet is: „A kalotaszegi nagyon értelmes, művelt nép, itt minden faluban régóta van iskola. S a kolozsvári középiskolába is be-beadták az apák gyermekeiket. Az iskola hozzáért az életükhöz. (...) Ők őrizték a falu rendjét, erkölcsét, a közös javakat. Vigyáztak legelőre, erdőre. Papanak, jegyzőnek csak úgy volt maradása köztük, ha ezt az igényüket, a maguk dolgainak intézéséhez való jogukat respektálta.” (Sas 2010, 29.)

1910 őszén született meg sztánai nyaralóhelye, a Varjúvár, amelynek épületén erőteljesen érződik Morris lakóháza, a Red House hatása. A klasszikus angol házat megalkotó építészekhez hasonlóan az épületet természetes környezetbe, árnyas facsoportok közé helyezte, elrejtve azt

a kíváncsi tekintetektől és kifejezve a természet iránti tiszteletét. Hasonló elképzeléseket tükröz Hermann Antal néprajzkutatónak a közeli Jegenye fürdőhelyen építtetett háza, aki ott háziyomdát is berendezett. A székely népi és történeti építészet elemeinek felhasználásával az angol Craft and Draft irányzat legkövetkezetesebb hazai követőjeként alkotja meg első jelentősebb munkáit. Ezek közé tartozik például a Jánszky Bélával közösen tervezett Zebegényi templom (1908–1909) az Állatkert (1909–1910), Városmajor elemi iskola (1910–1911), az óbudai református parókia (1908–1909), a sepsiszentgyörgyi múzeum (1911–1912), a kolozsvári „kakasos” templom (1912–1913) épülete. Az 1912-ben elfogadott, angol kertvárosi mozgalom, Morris és körének hatását tükröző wekerletelepi munkás- és tisztviselőtelep terve, amely szintén az erdélyi történeti és népi építészet elemeinek felhasználásával készült.

Az életreform törekvésekkel szintén kapcsolatba hozható az a népi kultúra felé fordulás, amely a 20. század elejének Kodály Zoltán és Bartók Béla nevéhez kapcsolódó magyar zenei törekvéseiben érhető nyomon. Azt az elemi erőt, amit művészetére a népművészet jelentett élete alkonyán, 1944-ben megjelenő egyik írásában Bartók Béla az alábbiakban érzékelteti: „Mi megérettük a parasztszene hatalmas művészi erejét, annak legérzékenyebb formáiban azt az erőt, amellyel útnak lehet indítani és ki lehet fejleszteni egy olyan zenei stílust, amelyet még legapróbb elemeiben is áthat ennek a tiszta forrásnak éltető ereje.” (Bartók 1989, idézi Büky 2006, 128.) Kodály nép felé fordulásának életreform gyökereit Pukánszky Béla és Pethő Villő munkái elemzik részletesen. (Pukánszky 2005, Pethő 2008, 2011.)

A két szerző más indítatásból kezdett a népzenevel foglalkozni, Bartók mint inspirációt kereső művész, Kodály számára a gyűjtés a későbbi *A magyar népdal strófaszervezete* című doktori disszertációjának témáját jelentette. Első gyűjtőútjukra 1906-ban került sor, Bartók Vésztő környékén, majd Erdélyben, Kodály pedig a Felvidéken található Zoborvidéken folytatta a gyűjtőmunkát. Bartók gyűjtéseit 1918-ban fejezi be, majd tudományosan feldolgozza és publikálja az összegyűjtött anyagot.

Ebben az időben mindkettőjük életformájában és gondolkodásmódjában megjelenik az életreform törekvések hatása. Erre utal a gödöllői művésztelep tagjaival ápolt kapcsolatuk, ebben valószínűleg Kodály közvetítő szerepe érvényesült. Vannak adatok Kodály és a gödöllőiek egyik vezetője, Nagy Sándor eszmei kapcsolatára, de 1905-től kezdő-

dően Bartók gondolkodásában és életvitelében is kimutathatóak azok a külsőségek, amelyek a gödöllői művésztelep lakóit is jellemezték. Ebben az időben írt leveleiben is megjelennek a kapitalizmust, a városi kultúrát tagadó, romantikus felhangok: „Városi emberszag! Gyűlölt dolog! Kedves parasztjaim között kellemes órákat töltök.” (Idézi Büky 2006, 134.)

Miként Büky Virág megállapítja, ebben az időben életmódjában számos az életreform hatására utaló további elem is megjelenik. A *Kossuth-szimfónia* komponálása idején viselt magyaros ruháját Tolsztoj-inggel és szandállal cseréli fel. Úri társasága, csak azért is nyári ingben, gallér és kézelő nélkül, kopott cipőben érkezik. A *Kékszakállú* 1911-es elutasítása után a városból kivonulva, kiköltözik Rákoshegyre. Ehhez járul a gödöllőiekre is jellemző egészséges étkezés, a reggeli torna és séta, amely elválaszthatatlan Bartók mindennapjaitól, miként a waidbergi életreform szanatóriumából hozott labdajáték, valamint a rendszeres napfürdőzés és a vegetáriánus étrend. (Vö. Büky 2006, 135.)

A korszak életreform gyökerű népi kultúra iránti érdeklődésének középpontjában, különösen a gödöllőiek esetében, leginkább a népi kultúra tárgyi vonatkozásai álltak. A népi táncok iránti érdeklődésre utaló leírásokkal így csak ritkábban, például Zichy István naplójában találkozunk. Ebben a kalotaszegi táncrend néhány elemének leírásával találkozhatunk. A körösfői nép között élő művész részletesen leírja a falu közösségi táncrituáléjának jellegzetes vonásait. Bemutatja a tánc helyének kijelölését, a cigány fogadását, a tánchoz való gyülekezés rendjét. A táncalkalmak ismétlődő három fő mozzanatáról így ír: „Az első mozzanat igen méltóságteljes ritmikus lépés volt. Ennél a táncos térdeit felváltva magasra emelte, másik lábán jól felemelkedett, miközben hüvelyk és középujjával folyton „fütyögetett” (csettintett). Ezalatt hívta be a gazda a táncba a többi legényeket (...) Mire a legénység mind benn volt a „karikóban” a cigány a frissebb ritmusú „figurát játszott. Ezt mindenki többé kevésbé egyénien járta. Ez egyrészt hihetetlen gyors bokázással, másrészt ugrásokkal közben a csizmaszár ütemes csapkodásával, fütyögetéssel és kurjongatással ment mindaddig, amíg mindannyian valósággal lázba jöttünk. Akkor a zene egyszerre csak csendesedni kezdett, és a tánc átment harmadik mozzanatába, ami inkább csak körséta volt, miközben a zenét a táncosok tapssal kísérték.” (Zichy 2003, 145.)

Szintén a kalotaszegi táncok ebben az időben még élő hagyományairól tudósít a Kós Károly által 1914-ben Sztánán megrendezett Protestáns

bál táncleírása, amely az építész sógorának visszaemlékezéseiben található: „Pár ütem után berobog tizenkét kalotaszegi legény. Finom hófehér vászonzól készült, berakott, rojtos, bő gatyában, sarkantyús pengés csizmában, varrottas kék bujkában és fejükön kalotaszegi módra varrott szalagos fehér szalmakalappal. Leeresztett aranygombos derékszíjjal és rajta a lelógó híres kalotaszegi színes, bojtos farmatringgal. Nyakukon az aranypillangós, varrott, rojtos nyakkendővel. Rögtön körbeálltak és egy pillanat alatt elkezdték táncolni a legényest.” (idézi Sas 2010, 62.)

4.3. AZ ÉLETREFORM TOVÁBBI HAZAI IRÁNYZATAI

A gödöllői művésztelep mellett a hazai életreform mozgalom képviselői leginkább a főváros liberális polgári köreiből kerültek ki. Ők azok, akik 1901-ben létrehozzák a „szociológia első magyar műhelyét”, a Magyar Társadalomtudományi Társaságot, amelyből később kinő a munkásművelődés legjelentősebb korabeli intézménye a Társadalomtudományok Szabadiskolája is. A hazai társadalomtudományok művelőinek figyelme egyre inkább kiterjed a „Németország mögötti Európa”, elsősorban Anglia, Franciaország, sőt az Egyesült Államok tudományos eredményeire is. A pozitívizmus hazai követőinek munkáiban (pl. Pauer Imre, Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Somló Bódog, Posch Jenő és mások) a Spencer felfogására alapozódó szemléletmód a század elején ötvöződik a korszak további biológiai és pszichológiai irányzataival, mindenekelőtt a darwinizmussal, majd Emile Durkheim elméletével és Sigmund Freud pszichoanalitikus felfogásával. A hazai pozitívizmus – elsősorban szociológiával foglalkozó képviselői – később több elemében átvették a marxizmus társadalomelméletét (pl. Szabó Ervin, Varjas Sándor), illetve később a hazai marxista filozófia jelentős személyiségei lettek (Fogarasi Béla, Lukács György, Rudas László). (Hanák 1992)

A Társaság és annak folyóirata nagy teret szentelt az új pedagógiai kérdéseknek is. Számos tanulmány és ankét keretében foglalkoztak az egyházi befolyás alatt álló, szerintük elmaradott magyar közoktatási rendszer gyökeres reformjával, a haladás szolgálatában álló új iskola kérdéseivel, továbbá egy úgymond progresszív tanítói mozgalom kialakításának tervével. A társaság kezdeményezésére kerül megalapításra a tanítószázad folyóirata az Új Korszak, valamint a Magyarországi Taní-

tók Szabad Egyesülete. Jelentős szerepük volt a nép-, illetve munkás-művelődés különböző szervezeti kereteinek kialakításában. A Társaság 1902-ben megindítja munkástanfolyamait, 1905-ben megszervezik az egyetemi hallgatók szociológiai tanfolyamát. Ezt a két oktatási formát a szabadkőműves mozgalom anyagi támogatásával 1906-ban egyesítik, megalapítva a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját. Jelentős szerepük volt az 1907-ben Pécsen megszervezett országos szabadoktatási konferencia megszervezésében is. (Vö. Németh 2005.)

A század első évtizedében kibontakozó első, jellegzetes életreform motívumokat is felmutató kezdeményezése, az új színházi törekvések térhódításával függ össze. Ez az 1903-ban létrehozott Thália Társaság, melynek létrejöttében jelentős szerepe volt az akkor még egyetemi hallgató Lukács Györgynek. A társaság tagjai hivatásos színészek, rendezők bevonásával – nyugat-európai modern színházi törekvések (a párizsi Théâtre Libre, a moszkvai Művész Színház, a berlini Freie Bühne) – példáját követve, műkedvelő előadások keretében jelentős külföldi szerzők színdarbjainak bemutatására vállalkoztak. A kezdeményezést nem színtársulatnak, hanem művészi mozgalomnak tekintették, így annak tagjai között ott volt Bartók Béla és Kodály Zoltán is. 1904 és 1908 között színpadra viszik Ibsen teljes életművét, továbbá Hauptmann, Strindberg, Hebbel, Gorkij darbjait. A mozgalom célkitűzései között szerepelt a népi rétegek igényes színház iránti fogékonyságának fokozása. Ennek jegyében megállapodást kötöttek a szocialista párt vezetésével munkás-előadások szervezésére is. (Mucsi 1978, 985–986.)

A század első éveinek szellemi erjedése nyomán egymásra találtak az irodalom megújítására szövetkező fiatal költőnemzedék tagjai és a Huszadik Század köré csoportosuló értelmiségi csoportok. Ennek nyomán 1906-tól kezdődően valóságos művészeti forradalom vette kezdetét. Ekkor jelent meg Bartók és Kodály első népdalgyűjteménye, kezdett formálódni a Nyolcak festőcsoportja, veszi kezdetét a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása. A Párizsból hazatérő Ady Endre 1906-ban megjelenő Új versek című kötetével „új időknek új dalaival” hozza lázba az új hang iránt fogékony közönséget. Ady a magyar líra megújítása mellett kiállt a polgárosodás és a társadalom demokratizálása mellett, leglátványosabban személyében kapcsolódott össze a társadalmi és az irodalmi progresszió. A szecesszió és szimbolizmus formajegyeit hordozó költészetének témái a dekadencia, a prüd úri-polgár világ álszent

erkölcsével szemben provokatívan vállalt új fajta férfi-nő kapcsolat, az erotikus, érzéki szerelem, az őszinte istenkeresés, az elmaradott magyar társadalmi viszonyok, „a magyar ugar” bírálata. A Nietzsche által erősen befolyásolt költő írásai magukon viselik az értelmiségi elit öntudatát, amelyre jellemző a személyes és művészi küldetéstudat és a váteszszerrep. 1908-ban jön létre a modern irodalmi törekvések képviselőinek legfőbb fóruma a Nyugat című folyóirat, amelyben egymás mellett éltek az európai művészet megújulásának különböző korszakait reprezentáló irányzatai, a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió törekvései. A századelő irodalmi megújulási mozgalmához tartozik a nők megváltozott helyét és szerepét középpontba állító nőírók (Lesznai Anna, Erdős Renée) és a társadalmi problémákat női szempontból megközelítő (Kafka Margit) megjelenése. (Vö. Németh 2005,)

A korszak közép-európai népies anarchista mozgalmait jelentős mértékben befolyásoló Schmitt közép-európai „életreform-prófétaként” a század első évtizedében Budapesten, – a gnosztikusok és teozófusok törzshelyén – az Akadémiai Kávéházban hirdette „új Evagéliumát”. Ezeket a „gnosztikusok, teozófusok, kommunisták és anarkisták” által látogatott összejöveteleket az egy kortársi visszaemlékezés így jellemzi: „Az egész társaságra az nyomta rá a bélyegét, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal. A magyar, de Németországban élő Schmitt Jenő a régi görög gnózis újjáélesztője minden télen Budapesten töltött néhány hónapot és ő is mindig ott volt az összejöveteleken. Németországban ő rendkívüli tekintély volt. A pesti tartózkodása alatt egész előadásokat tartott a kávéházakban.” Tarjányi 2002, 100.) Schmitt Jenő halála után tanítványai – Kepes Ferenc, Migray József és Madary Károly révén – tovább élt a gnózis szellemisége, nemcsak Budapesten, hanem az emigránsok révén Bécsben is. (Tarjányi 2002, 101.)

Schmitt jelentős mértékben hatott a korszak másik emblematikus személyisége, Szabó Ervin szellemi fejlődésére is, aki egyik fiatalkori levelében „szíve szerint anarchistának” (Szabó 1977, 97–98.) vallotta magát. Valószínűleg Schmitt tanai is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó később a szociáldemokrata párttal szemben álló anarcho-szindikalizmusban látta a munkásmozgalom jövőjét. A korszak baloldali mozgalmaiban kifejtett széleskörű elméleti és gyakorlati munkája mellett az 1910-es években

üttörő munkát végzett a modern budapesti közkönyvtári hálózat megteremtésében.

A városi értelmiségiek és a különböző baloldali politikai mozgalmak képviselőinek körében egyaránt ismert volt a magyar anarchista mozgalom másik ismert figurája – Szabó Ervin barátja – „Gróf Batthyányi elvtárs.” Batthyány Ervin egy ősi főnemesi család sarja, aki középiskolai tanulmányait követően Londonban és Cambridge-ben folytatott egyetemi tanulmányokat. Elidegenedve saját kiváltságos helyzetétől már 19 éves korában kommunisztikus nézeteket vallott. Gondolkodását meghatározó olvasmányélményei – Edward Carpenter, William Morris, Lev Tolsztoj és Pjotr Kropotkin művei – vitték ebbe az irányba. Tolsztoj tanításait későbbi iskolaalapítási tevékenységében hasznosította. (Bozóki/Sükösd 1994, 99) Carpenter nézeteiről 1903-ban elemző cikket írt a Huszadik Században. Morris hatásáról így ír egyik levelében: „A News From Nowhere (Hírek Seholországban) (Sic!) egyike azon könyveknek, melyek legelőször is igen nagy mértékben járultak hozzá mostani életfelfogásom megalapításához” (Szabó 1977)

Rendhagyó nézetei és magatartása miatt családja gondnokság alá helyezte. Csak 1903 után szabadult a bécsi Holländer intézetből, és ezt követően tevékenyen bekapcsolódott a magyar szellemi életbe. 1904-ben részt vett a Társadalomtudományi Társaság közel fél éven át tartó vitasorozatán, amelynek során az anarchizmus, a liberalizmus, a konzervativizmus képviselői ütköztették politikai nézeteiket. A vitát követően Batthyány a gyakorlatban is igyekezett kipróbálni elképzeléseit. 1905-ben birtokán, a Vas megyei Bögötén angol és orosz példák nyomán megalapította reformiskoláját, amelynek célja a felvilágosult társadalmi eszmék iránti fogékonyság felkeltése volt. Emellett további klubhelyiségek, népkönyvtárak, iskolák létesítését tervezte, amelyekből „az osztályharc és forradalom gócpontjai kialakulhatnak”(Szabó 1977, 234.)

A sorozatos támadások keresztjében működő iskolában nem csak a tanítás volt ingyenes, hanem a tankönyvek és a ruházat is. Az oktatás az önálló gondolkodás, a gyakorlati tudás és a morális érzék kibontakoztatására törekedett, az elméleti oktatás mellett nagy hangsúlyt helyezett a gyakorlatias tartalmakra is. Az anarchista gróf aktivitása a század első évtizedének második felében érte el csúcspontját. Bögötei birtokán szocialista nyomda- és lapkiadó felállítását, politikai napi- és hetilap, tudományos folyóirat és néplexikon kiadását tervezte. Saját pénzen és

szellemi irányításával jelenik meg Testvériség címmel a szombathelyi szociáldemokrata pártszervezet lapja. Ennek első vezércikkeit is ő írja, amelyek sajátos ötvözetét alkották a Kropotkin, William Morris, Jean Grave-féle anarchista-kommunista, illetve anarcho-szindikalista irányzatok ideológiájának. 1907-ben szintén Szombathelyen elindította nagy példányszámban megjelenő Társadalmi Forradalom című folyóiratát, a magyar anarchista mozgalom legjelentősebb sajtóorgánumát. A sorozatos kudarcokat követően 1910-től véglegesen „második otthonában” Angliában telepedett le, és 1913-ban lemondott a magyar állampolgárságról, majd eladta bögötei birtokát is. Híres magániskoláját az államnak ajánlódékozta. A világháború idején pacifista körökben mozgott és kapcsolatban állt az angol anarchistákkal, de amikor 1931-ben hazalátogatott, már visszahúzódtott a politikától. (Bozóki és Sükösd 1994, 112–113.)

A korszak magyar reformereinek sokszínű szellemi horizontját, amelynek palettán ott találhatók a különböző baloldali politikai reformmozgalmak, az angol pozitívizmus Spencer által reprezentált racionalista-pozitívista vonulata, a modern szociológia és a marxizmus tanításai mellett az anarchizmus legkülönbözőbb irányzatai, Schopenhauer, Nietzsche, majd később Bergson kultusza, valamint a korszak életreform alapokon nyugvó divatos kvázivallásos mozgalmak, a spiritizmus, a fekete mágia, a teozófia, majd az antropozófia tanai is. Ezt a korabeli új spiritualitás és a misztika iránti igényt Ritoók Emma 1921-ben megjelenő, a századforduló utáni életreform szubkultúra világát érzékletesen ábrázoló korszak regénye így jellemzi: „nagy tömegeknél megjött a vágy valami biztos alapnak az öntudatos keresése után. A gyöngébbek a vallást készen találták, s először az asszonyok vetették magukat szokott túlzásukkal a Jézus vagy Buddha hívására a hit mélységeibe. A teozófia befolyása sok gondot okozott az idegorvosoknak, de elmélyítette a lelkeket azoknál, akik csöndességre és bensőségességre hajlottak. A teljesen közömbösek az egész áramlat divatossága vitte magával – míg végre mindenki várta azt, aki az utolsó szóba belefoglalja az érzéseiket.” (Ritoók 1993, 428.)

A teozófia magyarországi térhódítására utal az 1905-ben alapított Magyar Teozófiai Társulat, amelynek világtalálkozását 1909-ben már Budapesten rendezték. 1912-ben Cooper-Oakley anyagi támogatásával megjelent folyóirata a Teozófia. A magyar mozgalom arculatát főként Annie Besant elképzelései határozták meg, de ismertek voltak a magyar teozófusok körében az abból kivált újabb irányzatok, Rudolf Steiner ant-

ropozófiája, valamint az indiai Krishnamurti mozgalma is. A pedagógiai szempontból is jelentős antropozófia elterjesztésében Nagy Emilné Göllner Márta játszott jelentősebb szerepet, akinek férje 1923-tól a Bethlen kormány igazságügy minisztere. 1921-ben Drezdában ismerkedett meg Steiner tanaival, akivel 1924-ben személyesen is kapcsolatba lépett. Ebben az évben lett az antropozófiai társaság tagja, és ettől kezdődően fáradozott azon, hogy meghonosítsa a „spirituális tudomány” tanításait és létrehozza az első magyar Waldorf iskolát, amely 1926-tól 1933-ig Göllner Mária házában működött. (Vámosi Nagy 1992, 2.)

A század második évtizedének sajátos arculatú életreform csoportja az 1915-ben alapított Vasárnapi Kör. A csoportosulás az új vallásosság, a „metafizikai idealizmus,” a spiritualizmus nevében fellépve tudatosan szembefordul a Huszadik Század körének pozitivista szociológiai és materialista beállítottságával. A baráti társaságként induló mozgalom szellemi előzményei a Thália Társasághoz és az 1911-ben megjelenő, Fülep Lajos és Lukács György által szerkesztett A Szellem című folyóirathoz köthetők. A rövid életű folyóirat szerzői közé tartoztak a kör későbbi alapítói közül Mannheim Károly, Ritoók Emma, Zalai Béla és Balázs Béla. A folyóirat német recepcióra utal, annak modelljét – a Rickert és Windelband által szerkesztette – Logos című filozófiai folyóirat szolgáltatta, amelybe az abban az időben Németországban élő Lukács írásai is megjelentek. Az alapító és törzstagok Balázs Béla, Lukács György, Ritoók Emma, Antal Frigyes és Fogarasi Béla, később Hauser Arnold, Mannheim Károly, Spitz René, Tolnay Károly, Fülep Lajos. Az összejöveteleken részt vett Révész Géza, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Polányi Károly és Polányi Mihály. Közülük többen később nemzetközi híré tudósok és művészek lesznek. (Karády és Vezér 1980)

A csoportosulás szellemi vezére az 1912-től Heidelbergben élő Lukács György, akire nagy hatást gyakorolt a német szellemi élet egyik központjának számító egyetemi város pezsgő légköre. Ott élnek ebben az időben a korabeli német életreform mozgalmak körében is mértékadó személyiségek, Max Weber és Stefan George valamint a kultúrtörténész Eberhard Gothein is. Lukács ezekben az években kötött szoros barátságot Ernst Blochkal, akivel 1911-ben Berlinben Simmel egyetemi szemináriumán ismerkedett meg. A Vasárnapi Kör szervezeti előzményeihez tartozik a Max Weber szalonja valamint a George-Kreis mellett a heidelbergi Akademische Gesellschaft. Ez az egyetemi diáktársaság a városban

évszázadok óta működő hagyományos Burschenschaft-ok alacsony szellemi színvonalának és kollektív ivázzatainak ellensúlyozására jött létre.

A Vasárnapi Körben a német idealista filozófia szellemiségét követő elméleti viták, többnyire etikai és esztétikai kérdésekről folytak, a résztvevők szemléletmódját az erőteljes pozitívizmus és impresszionizmus ellenes beállítódás jellemezte. A kör retorikáját áthatják az életreform mozgalom jellegzetes motívumai: a korabeli viszonyokkal, a „közönséges étellel” szembeni elégedetlenség, a kapitalizmus prózájának, a „civilizációnak” a kultúra értékei felőli bírálata. Legfőbb jellemzője az etikai idealizmus: tények, értékek, empirizmus és transzcendens szféra, pusztá létező és eleven élet, lét és érvényesség, sötétség és fény, káosz és forma platonista, misztikus, kantianus, életfilozófiai, kultúra kritikai dualizmusa és szembenállása. A fennálló világnak egy igazabb, lényegibb, magasabb rendű értékszféra irányából történő bírálata, illetve elutasítása. (Karády és Vezér 1880, 28) A közösség vallásos jellegére utalnak az abban elterjedt sajátos rituálék. Például a tesvinek nevezett testvér megszólítás, a nyilvános gyónás elemeire utaló őszinteség elvárása. Jól jelzi ezt, hogy később Tolnay Károly princetoni lakásában „vasárnap-oltárt” állított fel.

A Körhöz kapcsolódott Jászi Oszkár felesége, a sokoldalú festő, iparművész és költő Lesznai Anna, azon kevesek egyike, aki nem csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. A századforduló után számos népszerű mesekönyvet készített, amelyek szövegét és illusztrációit is ő készítette (*A pólyásbaba napjai*, *Mese az eperszemnyi szívről*, *Mese a bútorokról és a kisfiúról*, *A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorszámban*). A nagyszerűen megkomponált illusztrációk és a hozzájuk kapcsolódó költői szépségű mesevilág révén az olvasó, azaz a gyermek mint egy csodát, úgy veszi lépésről lépésre birtokába környezetét, amelynek varázslatosságára fondorlatos egyszerűséggel nyitja rá a kis olvasók szemét. (Szabadi 89–95.)

A szellemi körhöz ebben az időben laza szálakon kapcsolódik a hazai életreform törekvések másik sokoldalú nőképviseelője a matematikus, filozófus Dienes Valéria, aki később a magyar mozdulatművészet, az orkesztika kiemelkedő személyisége lesz. Férje, a kiváló matematikus, Dienes Pál révén 1906 után kapcsolatba kerül a Huszadik Század körével, és a hazai feminista mozgalommal. A század első évtizedének végén Párizsban él, ahol Bergson tanítványa, követője és műveinek magyar nyelvű fordítója lesz. Visszaemlékezése szerint a mozdulatművé-

szeti koncepciójának kialakítására nagy hatással volt Bergson *Matières et memoirs* című művében kifejtett mozdulatpszichológiája és a századelő nagy formabontó táncosnője, Isadora Duncan és testvére Raymond Duncan hatása. Később csatlakozik Raymond Duncan Nizzában működő életreform kommunájához. Hazatérte után Domokos László reformiskolájában tanítja az általa kialakított orkesztikát. Az 1920-as évek második felében számos nagy sikerű orkesztikai misztériumjáték, illetve parabola koreográfiáját alkotja meg. (Borus 1978)

A baráti társaság tagjainak jelentős szerepük volt az 1917 elején szervezett „ellenegyetemként működő” Szellemi Tudományok Szabadiskolája alapításában, amely az életreform törekvések új spiritualizmusának és a metafizikai idealizmus tanainak terjesztésére is vállalkozott. Miként megfogalmazzák: „ez az új típus a múltban lévő materializmussal szemben a transzcendencia problémáinak fontosságát, a relativista impresszionizmussal szemben a princípiumok egyértelmű érvényességét, az anarchikus minden mindegy világnézettel szemben a normatív etika pártosát hirdeti.” Az előadók között szerepel Balázs Béla, Fogarasi Béla, Fülep Lajos, Lukács György, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Szabó Ervin, Kodály Zoltán, Bartók Béla. Az előadások anyagát az „Előadások a szellemi tudományok köréből könyvtára” címmel megjelenő könyvsorozatban publikálják. A Vasárnapi Kör tagjai – Ritoók Emma kivételével – cselekvő szerepet játszottak az 1918 és 1919-es forradalmakban. Az 1919-es proletárdiktatúra időszakában elsősorban a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében tevékenykedtek, Fülep és Mannheim egyetemi tanári kinevezést kapott. A proletárdiktatúra bukása után Fülep és Ritoók kivételével a törzstagok emigrációba kényszerültek. (Karády és Vezér 1980)

A gödöllői művésztelep és több más korabeli művészeti és társadalmi reformer által reprezentált hazai életreform törekvések Bárczy István várospolitikai reformjai kapcsán kerülnek egymással szorosabb kapcsolatba. Bárczy István a város liberális főpolgármestere 1906 és 1918 között állt a főváros élén. Ez a bő évtized, a Bárczy korszak, Budapest világvárossá válásának fényes története. Az „építő polgármester” alkotásai, iskolák, középületek, bérházak többsége ma is áll. Ebben a korszakban került sor a városi közigazgatás, a városi tömegközlekedés, közvilágítás, kommunális rendszer kialakítására, valamint a szociálpolitikai és kultúrpolitikai program keretében széleskörű kislakás- és iskolaépítés kezdő-

dött. Jelentős lépések történtek a felnőttoktatás kiszélesítése érdekében, Szabó Ervin irányításával az 1910-es években létrejön a főváros modern könyvtárhálózata is.

A különböző pedagógiai törekvések és a hazai életreform képviselőinek nagyszabású reform keretében kibontakozó, a háború végéig tartó együttműködésének a szellemi-aktivitási központja a városfejlesztési reformhoz szervesen kapcsolódó, 1912-ben Weszely Ödön irányításával (Németh 1990, 13–17.), a fővárosi tanítók továbbképzésére létrehozott Pedagógiai Szeminárium és a főpolgármester támogatásával alapított a Népművelés című folyóirat lesz. (Németh 1988, 21–28.) A folyóiratban nem csupán a magyar gyermektanulmányi mozgalom és az experimentális pedagógia kiemelkedő képviselőinek biztosított publikációs lehetőséget. A Huszadik Század és a Nyugat című folyóirat mellett ez a sajtóorgánum teremtett lehetőséget a magyar életreform mozgalom legkülönbözőbb irányzatainak a szindikalista és tolsztojánus mozgalmaktól (Szabó Ervin, Migray József), a magyar művészeti szecesszió legkülönbözőbb irányzataiig bezárólag. A lap hasábjain kifejhették véleményüket az új városi kultúráról, a városfejlesztés új irányzatairól, a művészet és a nevelés kapcsolatáról, a népművelés és iskola új feladatairól, az új emberről, az új társadalomról az új erkölcsről és új nevelésről, a férfi és nő megváltozott kapcsolatáról és ezzel összefüggésben a nemi nevelés feladatairól, a gyermekművészetről, a népművészethez, mint a természetes életformához való visszatérés fontosságáról, a magyar kultúra és társadalom megújításának „harmadik útjáról.” A Népművelés arculatának megformálásában a kezdeti időktől kezdődően mértékadó szerepet játszanak a gödöllői művésztelep vezetői, Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár. A Népművelés folyóirat hasábjain és a Pedagógiai Szeminárium különböző népművelő tanfolyamain és tudományos előadásainak előadói és hallgatósága, valamint a Gyermektanulmányi Társaság tagjai között az 1910-es években már ott találjuk a magyar szecesszió legkülönbözőbb irányzatainak képviselőit; a gödöllői művészkommuna (Nagy Sándor és Körösfői-Krisch Aladár, Lippich Elek), a hazai mozdulatművészet és az új zenei-művészeti nevelés (Dienes Valéria, Madzsar Alice, Lyka Károly, Kodály Zoltán, Bartók Béla), valamint a Vasárnapi Kör (például Lukács György, Balázs Béla) vezető személyiségeit is. (Németh 2004, 201. továbbá Németh 2005)

5. Összegzés

A forradalmakkal lezárul a népi kultúra törekvéseit középpontba állító, erőteljes pedagógiai relevanciával is rendelkező hazai életreform fejlődésének első izgalmas szakasza. A húszas évektől kezdődően a korábbi időszak társadalom- és emberformáló hevíületét felváltották a szintetizáló, megőrző, a változatlant, az abszolútumot kereső törekvések. Ezzel párhuzamosan megváltozik majd a népi kultúra, a népművészet szerepe is. A társadalmi témák is mindinkább nemzeti, a faji szempontokat erőteljesen hangsúlyozó népies síkra terelődtek. A vizsgálódás tárgyát egyre inkább a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkiség vizsgálata adta. A harmincas években ismét tág kontextusban megfogalmazódó szociális téma sem elméleti síkon, hanem a gyakorlat szintjén, a szociográfiában, falukutatásban és a népi mozgalomban jelentkezik.

Az életreform törekvések további új vonása „emancipációs” jellegű, annak elfogadott életforma, illetve mentalitáselemmé válásával, illetve az 1920-as években bekövetkező szemléletváltással függ össze. A szemléletváltás egyik jellegzetessége az életreform egyéni életmóddal kapcsolatos témáinak a népies retorika síkjára terelődése. Ez leginkább abban érhető nyomon, hogy a mozgalom retorikájában egyre erőteljesebb kontúrokkal jelentek meg a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkiség elemei. Ennek jegyében hazai életreform gyökerű reformtörekvések domináns irányzata lesz Szabó Dezső nemzeti radikalizmusa (új magyar honfoglalás), majd Németh László harmadik utas utópiája („Kert-Magyarország,” családi falanszter, a szellemi elit új nemessége, minőségszocializmus). Ebben az időben teljeseedik ki Kodály Zoltán népzeneben gyökeredző zenepedagógiája, és az ezzel rokon Gyöngyös Bokréta Mozgalom, majd a regős cserkészlet. Karácsony Sándor pedagógiai műveiben arról tesz hitet, hogy létezik egy sajátos magyar észjárás (a csudálatos) és ennek megfelelő magyar világnézet. Az ekkor megjelenő pedagógiai reformelképzelésekben sajátos formában ötvöződnek majd a népi mozgalom és a korszak vallási reformmozgalmainak elemei.

Ebben az időben teljeseedik ki az életreformmal szoros kapcsolatban álló táncmozgalom, a 20. század elején kialakuló mozdulat/mozgásművészet, amelynek intézményesülése szintén az 1920-as években erősödik majd fel. A korszak mozgást, a látványt és a zenét egyesítő színpadi előadásai kapcsolódnak a kor avantgárd művészetéhez is, miközben számos esetben új-

rafogalmazzák a térhez, a testhez, a spiritualitáshoz és a valósághoz fűződő viszonyt. Az új művészet teret nyit a kor (női) emancipációs törekvéseinek, a nők új szerepével, a gyerekekkel, a neveléssel és a mozgással kapcsolatos elképzelések pedig új iskolák megalapításához vezetnek.

Az élettér és életmód megújításának szándéka a gyermekek világát sem hagyta érintetlenül. A gyermekszoba terveken derűs, világos, napfényes, jól tisztántartható, világos bútorokkal és gyermekes dekorációkkal ellátott helyiségekkel találkozhatunk. Az öltözködés reformja hatására a gyermekruhák esetében figyelembe vették a gyerekek természetes mozgásigényét, a ruhák ekkor váltak könnyű, laza, világos színű öltözetekké. Játékaik az új szellemnek megfelelően gyermeki létükhöz illeszkedve puhák, barátságosak, fejlesztő hatásúak lettek, természetes anyagokból és gyakran kézműves módszerekkel készültek. Mindezek a gyerekek környezetét és tárgyait máig hatóan és gyökeresen megváltoztatták. Az életreform mozgalmakkal sajátos szimbiózisban ekkor jönnek létre azok a jelentős reformpedagógiai irányzatok is, amelyek mai napig meghatározzák a külföldi és hazai úgynevezett gyermekközpontú iskolakoncepcióinak arculatát.

Felhasznált irodalom

- Ariès, Ph. és DUBY, G. (Hrsg. 1992): *Geschichte des privaten Lebens. Bde. 1–4.* Frankfurt am Main.
- Bendl Julia (1994): *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig.* Scientia Humana, Budapest.
- Bitterli, U. (1982): „*Vadak*” és „*civilizáltak*”. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Borus, Robert (1978, szerk.): *A nagy század tanúi.* RTV Minerva, Budapest.
- Bozóki András és Sükösd Miklós (1994): *Az anarchizmus elmélete és magyarországi története.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Bozóki András – Sükösd Miklós (2007): *Anarcho-demokraták. Az anarchizmus elmélete és magyarországi története.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Böhme, G. (2001): Monte Verità. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1.* Häusser Verlag, Darmstadt, 473–476.
- Brandstetter, G. (1998): Ausdrucktanz. In: Krebs, D. és Reuleche, J. (1998, Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen. 1880–1933.* Peter Hammer Verlag, Wuppertal, 451–464.

- Büky Virág (2006): Népzene gyűjtés vagy népzenetudomány. Népzene kutatás a 20. század eleji Magyarországon. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeum, Gödöllő, 128–135.
- Dempsey, A. (2003): *A modern művészet története*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- Dobszay Tamás (2003): Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 459–489.
- Farkas Zsuzsa (2006): A népi életkép tradíciója a magyar festészetben. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeum, Gödöllő, 32–48.
- Fischer–Lichte, E. (2009): A Másik teste – a Másik tekintete. Exhibicionizmus, látni vágyás és voyeurizmus a 19. és 20. század fordulóján. In: Csúri Károly et al. (szerk.): *Határátlépések. Kulturális terek reprezentációi*. Gondolat Kiadó, Budapest, 216–240.
- Frecot, J., Geist, J.F. és Kerbs D. (1997): *Fidus. Zur ästhetischen Praxis bürgerlicher Fluchtbewegung*. Roger & Bernhard, Hamburg.
- Fügedi János (2009): Lábán Rudolf – az új tánc útjainak látnoka. In: Lábán Rudolf: *Táncnak szentelt élet*. L'Harmattan, Budapest, 7–22.
- Gellér Katalin – Keserű Katalin (1994): *A gödöllői művésztelep*. Cégér, Budapest.
- Gellér Katalin (1994): Újítás és tradícióvállalás. In: uő. (szerk.): *A gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 5–26.
- Gellér Katalin (2006): A népművészet esztétikai szemlélete közép-európai viszonylatban. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeum, Gödöllő, 9–22.
- Gerle János (2006): Gondolatok az építészet és a népművészet kapcsolatának történetéről. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeum, Gödöllő, 23–31.
- Hanák, Tibor (1993): *Elfelejtett reneszánsz*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Karádi Éva és Vezér Erzsébet (1980): A vasárnapi kör története. In: uők (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat Kiadó, Budapest, 7–23.
- Kemper A. (2000): Heimatkunst, Bauertum, Scholle, Blut und Boden. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt, 299–301.
- Kósa László (2003): *Nemesek, polgárok, parasztok*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Koselleck, R. et al. (1992): Volk, Nation, Nationalismus, Mase. In Brunner o. et al. (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Band 7*. Stuttgart, 141–431.
- Krabbe, W. (2001): Die Lebensreformbewegung. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt, 25–30.
- Krebs, D.és Reuleche, J. (1998, Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen. 1880–1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal.
- Lábadi Károly (2006): A népművészet – gyűjtés és ihlet forrása. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Múzeum, Gödöllő, 111–116.
- Lever M. (2003): *Isadora Duncan. Egy élet regénye*. Európa Könyviadó, Budapest.
- Lutz, R. (2000): *Recht und Ordnung. Herrschaft durch Verwaltung im 19. Jahrhundert*. Frankfurt aM.
- Mucsi Ferenc (szerk. 1978): *Magyarország története 1890–1918. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muradin Jenő (2003): A diódi telepről. In: Gellér Katalin (szerk.): *A Gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 32–37.
- Müller, H. (2001): Tanz der Natur. Lebensreform und Tanz. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt, 329–334.
- Nagy Beáta (2003): „Az otthon művészetének művelése” női szerepek a gödöllői művésztelepen. In: Gellér Katalin (szerk.): *A Gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 51–58.
- Nagy Veronika (2004): A nép művészetének keresése. In: Lábadi Károly (szerk.): *„csak néztem és gyönyörködtem”. Népművészet a gödöllői művésztelepen*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő.
- Németh András (1988): Weszely Ödön és a Népművelés. *Budapesti Nevelő*, 4. sz. 21–28.
- Németh András (1990): *Weszely Ödön*. OPKM, Budapest.
- Németh András (1996): *A reformpedagógia múltja és jelene*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András (2004): Fejezetek a magyar egyetemi neveléstudomány és a reformpedagógia ambivalens kapcsolatából. In: uő. (szerk.): *A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh András (2005): Életreform és annak magyar pedagógiai recepciója. In: Németh András – Mikonya György – Skiera Ehrenhard (szerk.): *Életreform és reformpedagógia: nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest, 69–98.

- Németh András (2011): A reformpedagógia és az életreform mozgalmak kapcsolata. In: Fodor Antal et. al (szerk.): *Perspektívák az új évezredben a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánckutatásban*. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 29–39.
- Nietzsche, F (1972): *Válogatott írásai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Péteri Éva (2003): Álom és valóság. A preraffaeliták és a gödöllőiek. In: Gellér Katalin (szerk.): *A Gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 27–31.
- Pethő Villő (2009): Az életreform és a zenei mozgalmak. *Iskolakultúra*, 19. 1–2, 3–19.
- Pethő Villő (2011): *Kodály Zoltán és követői zenepedagógiájának életreform elemei*. PhD értekezés tézisei. Szegedi Tudományegyetem. Neveléstudományi Doktori Iskola, Szeged.
- Poulson, Ch. (1989): *William Morris*. Chartwell Books, New Jersey.
- Pukánszky Béla (2005): Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform. *Iskolakultúra* 15. 2. 26–37.
- Pukánszky Béla (2005a): Kodály Zoltán zenepedagógiai munkásságának életreform-motívumai. In: Németh András – Mikonya György – Skiera, Ehrenhard (szerk.): *Életreform és reformpedagógia: nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest, 192–213.
- Révész Emese (2003): Művészeti nevelés a gödöllői művésztelep mestereinek elméletében és gyakorlatában. In: Gellér Katalin (szerk.): *A Gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 161–171.
- Rítóók Emma (1993): *A szellem kalandorai*. Pesti Szalon, Budapest.
- Sas Péter (2010): *Kós Károly Képeskönyv*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csík-szereda.
- Scheibe, W. (1969): *Die reformpädagogische Bewegung*. Beltz Verlag, Weinheim–Basel.
- Skiera, E. (2003): *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart*. Oldenbourg Verlag, München.
- Skiera, E. (2004): Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia kapcsolata. In: Németh András – Mikonya György – Skiera, E. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia: nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest, 12–23.
- Szabadi Judit (1978): Lesznai Anna, a festő és az iparművész. In: Gergyely Tibor (szerk.): *Lesznai Képeskönyv*. Corvina Kiadó, Budapest, 85–92.
- Szabó Krisztina Anna (2003): „Az egész élet szigete” Életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen. In: Gellér Katalin (szerk.): *A Gödöllői Művésztelep. 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 41–50.
- Szabó Ervin (1977): *Levelezés. I. kötet*. Kossuth Kiadó, Budapest.